

Met o.a.:

- * Heide werd bos werd boerenland, grootgrondbezit op Klein Amerika 1800-1970
- * Vijftig jaar milieucrises: te weinig gedaan
- * De veldleeuwerik als broedvogel in Groesbeek in 2009-2022
- * Een bijzondere voedseltuin
- * Voedselbos in wording op De Horst
- * Ons voedsel: komkommer

2022-187

Verschijningsdatum oktober 2022

Inhoud

Het Groesbeeks Milieujournaal is een uitgave van de Werkgroep Milieubeheer Berg en Dal en verschijnt drie keer per jaar. Kosten: minimaal 17,50 euro per jaar. Opgave bij het secretariaat.

REDACTIE

Henny Brinkhof
Niek Willems
Peter Pouwels

MEDEWERKERS (aan dit nummer)

Nel van den Bergh (opmaak)
Marga van Bommel
Jeanne Mertens
Kees Schreven
Paul Thissen
Remco Vogel

OMSLAG

'Bosrand Klein Amerika'
Ingrid Claessen

SECRETARIAAT

Postbus 26
6560 AA Groesbeek
bankrekening:
NL17 RABO 0117 4423 05

INTERNET

www.wmg-groesbeek.nl

PRINT

Janssen Repro, Nijmegen
Geprint op Cyclus
(100% gerecycled papier,
FSC, EU Ecolabel)

Reageren op artikelen?

redactie@wmg-groesbeek.nl
tel. 024 3974221

Voorwoord van de redactie	3
Heide werd bos werd boerenland, grootgrondbezit op Klein Amerika 1800-1970 door Paul Thissen en Peter Pouwels	4
Vijftig jaar milieucrisis: te weinig gedaan door Henny Brinkhof	14
De veldleeuwerik als broedvogel in Groesbeek in 2009-2022 door Kees Schreven	18
Nieuws uit het bestuur door Remco Vogel	25
Een bijzondere voedseltuin in Groesbeek door Jeanne Mertens	26
De veganistische keuken door Marga van Bommel	29
Voedselbos in wording bij De Horst door Remco Vogel	30
Ons voedsel (19): komkommer door Niek Willems	32
Aardsterren	40

Voorwoord

Verandering in landgebruik is het verbindende thema in dit nummer van het Milieujournaal. De beschrijving van de interessante geschiedenis van Klein Amerika laat dit mooi zien. Een dikke 200 jaar geleden bestond dit 220 ha grote gebied grotendeels uit heide die later grotendeels bebost werd met voornamelijk dennen. Een eeuw geleden is het bos gekapt en werd het gebied ontgonnen tot bouwland.

Ook nu staat de verandering niet stil. Langjarig onderzoek aan de veldleeuwerik door Kees Schreven laat zien dat hetzelfde Klein Amerika in het jaar 2009 met 13 territoria nog de 'hot-spot' van broedende veldleeuweriken in Groesbeek was, maar nu met slechts 1 territorium grotendeels verlaten is. Er is daar iets gaande, waarschijnlijk speelt intensivering en de daarmee gepaard gaande afname van kruidenrijkdom een rol.

Binnen de landbouw komen hier ook positieve ontwikkelingen op gang. Land van Ons, het burgerinitiatief voor duurzame landbouw, kocht 25 ha grond bij Millingen en dit jaar is een jong stel, in samenwerking met vrijwilligers, enthousiast aan de slag gegaan als biologische pachtboeren. In een van de volgende nummers hopen we een interview te plaatsen. Kleinere, particuliere initiatieven zijn er ook: er is een tweede voedselbos(je) in Groesbeek in de maak en afgelopen jaar is een heuse groentetuin voor de voedselbank van start gegaan, gerund door vrijwilligers. Tegelijkertijd hebben we de afgelopen jaren de intensieve veehouderij (kippen en varkens) grotendeels uit Groesbeek zien verdwijnen.

Het zal niemand ontgaan zijn dat er in Groesbeek op diverse plaatsen een omgekeerde vlag van de Nederlandse driekleur is opgehangen. Er is onrust over de kabinetsplannen voor de landbouw. Ook in 1950 heerste er grote onrust onder de boerenstand omdat Mansholt de landbouw wilde moderniseren. Schaalvergroting, intensivering en rationalisering moesten de voedselzekerheid veilig stellen en de prijzen laag houden. Het betekende wel dat de helft van de boeren zou verdwijnen. Ondanks de protesten werd het plan toch uitgevoerd en twintig jaar later was inderdaad de helft van de boerenbedrijven verdwenen en waren de opbrengsten sterk verhoogd. Daar zat natuurlijk een keerzijde aan, zoals we allemaal inmiddels weten. Begin jaren zeventig betuigde Mansholt spijt van zijn beleid omdat het onbedoelde negatieve gevolgen had voor natuur, landschap en milieu. Hij pleitte zelfs voor krimp, maar de eenmaal rijdende trein bleek niet meer te stoppen. Vijftig jaar lang denderde die door en nu zijn de grenzen echt bereikt. Hetzelfde zien we voor het gebruik van fossiele energie. Ook daarvan zijn de negatieve gevolgen voor het klimaat al een halve eeuw bekend, maar is er te weinig tegen gedaan. En nu zitten we met de gebakken peren. Is het tij nog te keren?

Hoe het allemaal gaat uitpakken ligt in de toekomst. Er zijn duurzame oplossingen bedacht, maar de grote vraag is of wij mensen werkelijk in staat zijn de samenleving zo in te richten dat we binnen de draagkracht van onze planeet blijven, op een menswaardige en vreedzame manier.

De redactie

Heide werd bos werd boerenland

Grootgrondbezit op Klein Amerika 1800-1970

Het gebied dat we tegenwoordig Klein Amerika noemen, was vroeger deel van het Nederrijkswald. Hier verkocht de Nederlandse staat in 1842 en 1843 het bos aan twee adellijke grootgrondbezitters. Waarom kochten zij de gronden, hoe ontwikkelde zich het gebruik en wanneer raakten zij hun bezit weer kwijt?

Het gebied dat we tegenwoordig Klein Amerika noemen ligt op de stuwwal ten zuidwesten van het dorp Groesbeek, dichtbij het kerkdorp Breedeweg en het gehucht Grafwegen. Het is ongeveer 220 hectare groot. De westkant is hoog en vlak. Het hoogste punt ligt daar op 80 meter NAP. Meer naar het oosten, tegen de Breedeweg en de Colonjes aan, wordt het lager, tot 40 meter. De bodem van het grootste deel van Klein Amerika bestaat uit zandige leem, hoe verder naar het oosten hoe hoger het gehalte aan leem. In het gehele gebied is geen oppervlaktewater en het grondwater zit diep.

De naam Klein Amerika is pas in gebruik vanaf het einde van de jaren 30. De eerste vermelding die we konden vinden staat in de krant van 16 mei 1938. Dan biedt Th. Hubers, wonend op Klein Amerika te Groesbeek, rogge te koop aan. De naam staat voor een, voor die tijd en voor onze streken, groot-schalig landbouwgebied, zoals in het grote Amerika waar boeren op enorme lappen grond nieuwe bedrijven stichtten, maar dan toch op Nederlandse schaal: Klein Amerika.

De wal die op de grens van Klein Amerika en het Groesbeeks bos ligt.

Foto: Paul Thissen, 2022

Voor en na de Franse Tijd

Wat nu Klein Amerika is behoorde vanaf de middeleeuwen tot het Nederrijkswald, een

Klein Amerika tegenwoordig. De blauwe lijn geeft de begrenzing weer van het in dit artikel beschreven gebied.

Bron: Topotijdreis; bewerking Paul Thissen

groot bos- en heidegebied op de stuwwal rond Groesbeek. Het Nederrijkswald was eigendom van het gewest Gelre, de voorloper van de provincie Gelderland. Het had toen een eigen bestuur en rechtspraak. Vanaf de Bataafs-Franse Tijd (1795-1813) maakte het deel uit van de gemeente Groesbeek, en berustte de eigendom bij de Nederlandse staat.

Ter afbakening van het Nederrijkswald dienden wallen, grensstenen en grensbomen. We kennen twee grensbomen op de grens van het latere Klein Amerika: de Papenbuuk en de Scheibuuk.

Men noemde de grond weliswaar 'wald' maar die bestond voor een groot deel uit heide. In de oude situatie hadden de inwoners van Groesbeek allerlei gebruiksrechten op het wald zoals jong hout kappen, vee weiden en heide plaggen. In de Bataafs-Franse Tijd zijn de meeste van deze rechten opgeheven en daarna zijn ze niet meer teruggegeven.

De Nederlandse staat hief niet alleen de rechten van omwonenden op de domeingronden op, maar startte ook met de verkoop er van. Of beter uitverkoop, want het doel was om alles van de hand te doen. Met de opbrengst moesten kanalen en wegen worden aangelegd, om de economie op gang te brengen die in de Bataafs-Franse Tijd volledig aan de grond was geraakt.

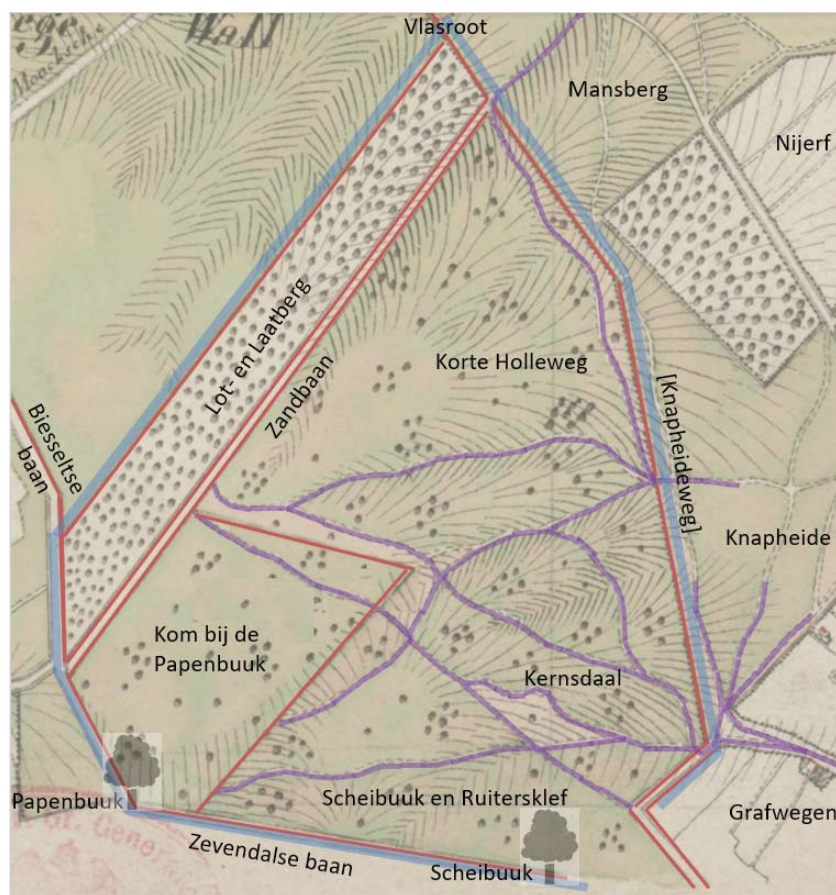

Hoe het rond 1805 was

De kaart van circa 1805 laat zien dat het grootste deel van het latere Klein Amerika toen nog heideveld met struiken was. Vanaf de boerderijen op de Grafwegen en elders liepen veedriften naar de heide. Een herder – meestal een jonge jongen – liep zijn route door de buurtschap waarbij de koeien van iedere boerderij aansloten en hij de kudde naar de heide leidde. Om op Klein Amerika te komen moest het vee door een van de hekken in de wal. Aan het begin van de Grafwegen was daarvoor zo'n doorgang, net als aan de Knapheideweg bij 't Hemeltje. Maar het vee mocht rond 1805 niet overal meer komen. Het langgerekte perceel Lot- en Laatberg, gelegen tussen de Zandbaan en het Groesbeeks bos, bestond toen uit eikenhakhout waar het vee werd geweerd. Het perceel was daarvoor geheel omwald. De wal aan de noordoostkant, langs het huidige bos, is er nog, een prachtige wal met oude eiken. Oorspronkelijk waren de eiken op deze wal bedoeld om de veekering te versterken, daarom stonden ze dicht op elkaar en werden ze afgezet zodat er een ondoordringbare houtwal ontstond. Maar toen veekering niet meer nodig was liet men ze uitgroeien. Daarom staan er tegenwoordig zoveel eiken

In 1805 bestond het latere Klein Amerika voornamelijk uit heide met struiken. Er liepen veedriften (paars) doorheen. Wallen (rood) weerden het vee. Op de Lot- en Laatberg stond eikenhakhout (bolletjes).

Bron: Tranchotkaart, Land Nordrhein-Westfalen; bewerking Paul Thissen

met meerdere stammen. Behalve het perceel Lot- en Laatberg was er nog een ander perceel tussen wallen gelegd: de Kom bij de Papenbuuk.

Eikenhakhout en dennenbos

Aanvankelijk was er in dit gebied veel heide en weinig bos, en dan voornamelijk hakhout. Kort na de Bataafs-Franse Tijd, in 1818, was er in het schoutambt Groesbeek, de voorloper van de gemeente, in totaal ongeveer 1.000 hectare waarvan 2/3 hakhout. Op het latere Klein Amerika stond toen vrijwel alleen hakhout, meest eiken maar ook een kleine oppervlakte aan beukenhakhout. Rond 1840 was het gebied geheel bebost. Er was toen ook veel dennenbos aangelegd. De eerste grove dennen stonden in de Kom bij de Papenbuuk. Beukenlanen ontsloten het bos. Vee werd er niet meer gehoed.

Jan en Carel van Nispen, kopers van een deel van het domeinbos op Klein Amerika. Bron: Biografisch woordenboek Gelderland nr. 6 (links), wikipedia (rechts)

Koop door Van Nispen en Van Riemsdijk

Op de domeinveiling op 21 maart 1842 kochten twee adellijke heren uit Zevenaar 123 hectare van het latere Klein Amerika. De heren waren broers: Jan van Nispen tot Sevenaar (1803-1875) en Carel van Nispen tot Pannerden (1807-1870). Rentmeester Willem van Ditzhuyzen nam voor 1/8 deel in de koop. Dit drietal kocht in deze periode ook De But en Dekkerswald waar we eerder over schreven. Op Klein Amerika kochten ze drie terreinen: de Lot- en Laatberg, de Kom bij de Papenbuuk en de Scheibuuk met de Ruitersklef. Ze aasden ook op de rest van het gebied, de terreinen Korte Holleweg en Kernsdaal (samen 96 hectare), maar boden op de veiling te weinig om die toegewezen te krijgen. Die rest werd in 1843 onderhands verkocht aan jonkheer mr. Adriaan van

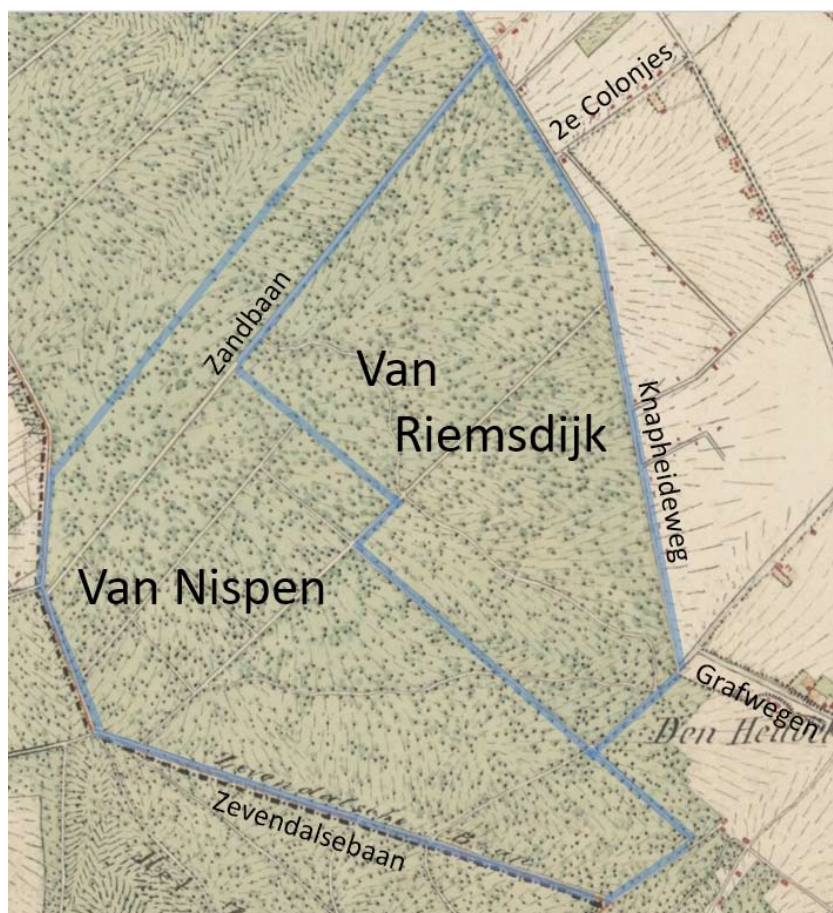
Riemsdijk, de eigenaar van het nabijgelegen landgoed Sint-Jansberg. Toen de gebroeders van Nispen en hun rentmeester van deze verkoop aan Van Riemsdijk hoorden, zinde hen dat niet. Waarom werden deze gronden onderhands verkocht, dat gebeurde met andere domeingronden toch ook niet? En was de prijs niet lager dan wat ze zelf in 1842 op de openbare veiling hadden geboden? Ze lieten hun boswachter Jan T(h)eunissen uitzoeken voor welk bedrag de Korte Holleweg en het Kernsdaal van de hand waren gegaan. Dat bleek inderdaad minder te zijn dan het bedrag dat de Van Nispens op de veiling hadden geboden. Vervolgens protesteerden ze bij Domeinen, maar dat haalde niets uit. Ze vermoedden een complot om hen tegen te werken.

Ligging van de eigendommen op het latere Klein Amerika, halverwege de negentiende eeuw. De gebroeders Van Nispen uit Zevenaar en baron van Riemsdijk uit Maastricht kochten in respectievelijk 1842 en 1843 ieder ongeveer de helft.

Bron: Topotijdreis; bewerking Paul Thissen

Motieven voor grondkoop

Het motief voor de koop van de helft van het latere Klein Amerika door Van Riemsdijk ligt voor de hand. Hij bezat de aangrenzende gronden in het Zevendal en op de Sint-Jansberg al, en Klein Amerika was een mooie aanvulling. Het was een buitenkans om domeingronden te kopen, nu de Staat der Nederlanden uitverkoop hield. Daarentegen is het motief van de broers Van Nispen

Adrianus van Riemsdijk (1777-1855) die in 1843 de helft van Klein Amerika kocht. Hij was rijkskassier te Maastricht.

Bron: RKD

minder duidelijk. Winstgevende belegging lijkt waarschijnlijk, in combinatie met de buitenkans om bij de grootschalige verkoop van domeingronden voor bosbouw geschikte gronden te verkrijgen. Merkwaardig is wel dat het klaarblijkelijk geen bezwaar was dat de heren ver weg in Zevenaar woonden, aan de andere kant van de rivier, en dat het beheer daardoor lastig was. Wat mogelijk een rol speelde is dat de Van Nispens en van Ditzhuyzen zich enorm inspanden voor de katholieke zaak, in gebieden waar de katholieke meerderheid van het volk weinig te zeggen had want de (bestuurlijke) elite was protestants. Jan was een spil in het web bij de benoeming van regionale bestuurders, vooral in de Liemers, waarbij hij er alles aan deed om katholieken benoemd te krijgen. Ook Van Ditzhuyzen nam deel aan de manipulaties, want dat karakter had het vaak. Mogelijk zag het drietal grootgrondbezit bij Groesbeek als een machtsbasis om ook daar de katholieke zaak te dienen. Daar zijn aanwijzingen voor: ze lobbyden in 1861 voor een katholieke burgemeester (die er kwam, al was het niet de door hen beoogde kandidaat), en ze gaven 1% van de opbrengst van houtverkoop aan de pastoor van Groesbeek, om de arme parochianen te ondersteunen en hen daarmee naar de kerk te lokken, zoals ze zelf schreven.

Vererving binnen de families

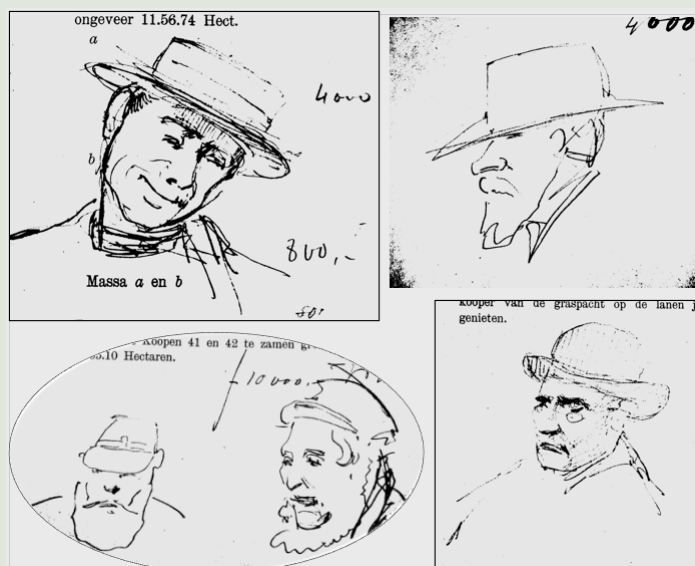
Generatiewisseling binnen families die landgoederen en andere uitgestrekte landerijen bezaten was vaak een delicate aangelegenheid. Opdeling van het landgoed lag dan op de loer, want er was meestal meer dan één erfgenaam. Dit speelde ook bij de families die het latere Klein Amerika in bezit hadden. Adriaan van Riemsdijk stierf in 1855. Zijn dochter Anna van Riemsdijk erfde landgoed Sint-Jansberg met aansluitende gronden op de Grafwegen en Klein Amerika, en het daarvan losliggende broekgebied De Bruuk.

Zij was gehuwd met Barthold baron van Verschuer die van de Sint-Jansberg een fraai geheel maakte, met een landhuis, de Drie Meertjes met de waterval, tuinen, parken en lanen. Barthold van Verschuer stierf in 1886. Toen in 1895 ook zijn vrouw overleed, besloten haar erfgenamen om het landgoed openbaar te veilen. De veiling vond plaats op 16 juni 1899. Doordat een zoon van Barthold, Adriaan Daniël (roepnaam Daan of Daniël) van Verschuer (1848-1924) het landgoed wist te kopen, bleef het in beheer van de familie van Verschuer. In de pers stonden

De landgoedveiling van 1899

Op de veiling van de eigendommen van de familie Van Riemsdijk in 1899 kwam ongeveer 97 hectare van het latere Klein Amerika aan bod. Dat was ongeveer de helft van Klein Amerika, gelegen in een brede strook aan de kant van de huidige Knapheideweg. Het meeste was bos. De rest was bouwland dat kort daarvoor was ontgonnen uit bos. Te koop: dertien percelen, waarvan de ligging werd aangeduid met 'in het Kernsdaal', 'Korte Holleweg' en 'aan de Zandweg' (Zandbaan).

Voor de nieuw ontgonnen bouwlanden langs de Knapheideweg was veel belangstelling van lokale boeren en keuters. We komen de namen tegen van Liefers, Kosman, Stoffelen, Janssen, Wellen, van Ooyen en Willems. De burgemeester van Groesbeek, Ottenhoff, deed een bod op alle gronden van Klein Amerika samen. Mogelijk deed hij dat in opdracht van een derde. Al dit bieden bleek vergeefs, want alles dat onder de hamer kwam, werd in massa (alle percelen samen) verkocht aan één persoon. Dat was Adriaan Daniël baron van Verschuer. Hij bood voor het geheel 212.000 gulden, iets meer dan wat er voor de afzonderlijke percelen door vele bidders samen was geboden. Zo gingen de circa 558 hectare in zijn geheel over van de familie Van Riemsdijk naar de familie Van Verschuer, die het landgoed feitelijk al tientallen jaren beheerde, ook de 97 hectare op Klein Amerika. Beide families zullen tevreden zijn geweest. De elders verblijvende erfgenamen van Riemsdijk konden de opbrengst verdelen, en Adriaan Daniël baron van Verschuer kon een doorstart maken op het landgoed waar hij woonde en dat feitelijk al door hem beheerd werd, zonder gehinderd te worden doordat hij geen eigenaar was. De boeren uit de omgeving visten achter het net.

Koppen van aanwezigen op de openbare veiling van 1899 van landgoed de Sint-Jansberg, waar Klein Amerika voor de helft bij hoorde. Barthold W.F. van Riemsdijk, die als een van de erfgenamen financieel belang bij de veiling had, schetste de koppen in zijn veilingboekje. Hij was toen directeur van het Rijksmuseum in Amsterdam.

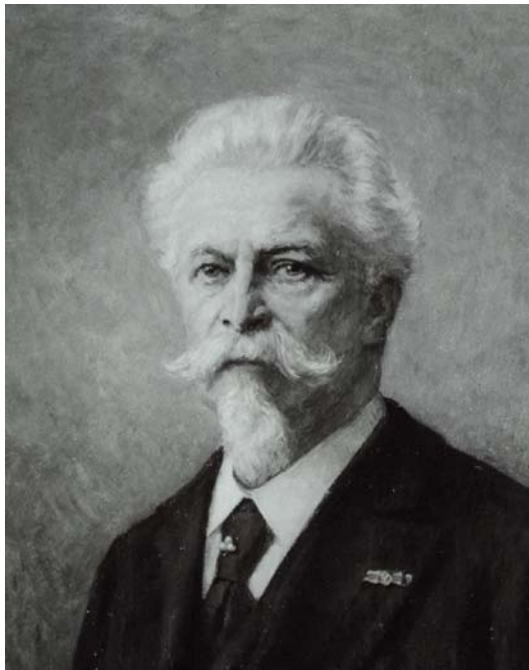
Bron: NA, archief Van Riemsdijk, inv.nr. 420

berichten met een opgeluchte toon, want zo bleef het landgoed als eenheid bewaard, én bleef het toegankelijk voor recreanten en toeristen. Het landgoed namelijk, was toen al befaamd om zijn mooie natuur en landschap, vooral de omgeving van De Plasmolen. Nieuwe eigenaren zouden het landgoed mogelijk hebben afgesloten of, erger nog, in stukken hebben verdeeld en bossen en lanen hebben gerooïd.

*Adriaan Daniël baron van Verschuer die in 1899 de helft van Klein Amerika kocht als onderdeel van landgoed de Sint-Jansberg. Voor dat hij het kocht, was het landgoed eigendom van de erfgenamen van zijn moeder Anna van Riemsdijk. Hij was zelf geen erfgenaam!
Bron: Multatuli Online, archief/foto*

*Jonkheer mr. Frans van Nispen, die van circa 1880 tot zijn dood in 1915 eigenaar was van de helft van het latere Klein Amerika.
Bron: RKD, schilderij van Piet Slager jr.*

Het beheer van het bezit van de broers Van Nispen en Van Ditzhuyzen was lastig en tijdrovend. We noemden als oorzaak al de grote afstand tussen Groesbeek en de Liemers waar zij woonden. Van Ditzhuyzen had de feitelijke leiding, maar hij moest bij elke beslissing die geld kostte toestemming aan beide broers vragen. Dat was al lastig, maar toen de broers ruzie kregen werd het helemaal moeilijk. Deze problemen losten

zich op toen omstreeks 1880 de tweede generatie aan het roer kwam. De gronden op Klein Amerika werden toen bij onderhandse scheiding toegekend aan een in Nijmegen wonende zoon van Jan (Frans) en een dochter van Carel (Maria). En die waren als neef en nicht met elkaar getrouwd! Zo hield je het bezit in de familie. Frans (1832-1915) kreeg 7/16 deel van het bezit en Maria 9/16 deel, enig verschil moest er klaarblijkelijk zijn. Veel maakte het niet uit want ze leefden in gemeenschap van goederen. Na de dood van Maria in 1889 bezat Frans dan ook de volle eigendom. Hij woonde aan de Burchtstraat in Nijmegen en was daar rechter bij het kantongerecht.

Bosbouw

Zoals eerder beschreven was onder Domeinen hakhout de belangrijkste vorm van houtteelt. Die nam eerst toe door het beplanten van heide, en nam daarna langzaam aan belang af ten gunste van de dennenteelt. In 1857 schreef men in het Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid dat in de regio Nijmegen steeds meer hakhout werd gerooïd. Dat gold ook de omgeving van Groesbeek. Op de terreinen van Van Verschuer was er in 1899 nog wel hakhout, maar alleen in percelen waar tussen de hakhoutstoven grove dennen waren gezaaid. In die tijd was er in de bossen van Van Nispen nog wel een enkel hakhoutperceel, maar ook daar had de grove den de overhand en stond het meeste hakhout in percelen waar ook dennen groeiden.

De veilingen van hout uit de terreinen van Van Nispen en die van Van Riemsdijk/Van Verschuer vonden eerst afzonderlijk plaats, maar vanaf de jaren 80 samen. De animositeit die er vanuit de Van Nispens richting Van Riemsdijk heerste was er klaarblijkelijk niet meer. Aan het einde van de negentiende eeuw was er iedere winter een veiling in de herberg die stond waar nu de ingang van het Dorpsplein in Groesbeek is: herberg Manders, vanaf 1895 uitgebaat door Van Lith (en nog later: Hurkmans). De afzet was voornamelijk lokaal. Op de veiling kwam vooral dennenhout in allerlei soorten en maten onder de hamer, maar altijd ook eikenhakhout en regelmatig ook wat heide en beukenhout. Dat laatste was meestal beukensnoeihout van de laanbomen. Een uitschieter was de verkoop in de winter van 1895-1896 van

Openbare houtveiling in herberg Van Lith

Het moet een drukte van belang zijn geweest, op 22 januari 1897 in herberg Van Lith in de kom van Groesbeek. Vanaf 10 uur leidde de notaris er een grote houtveiling. Het notariskantoor had de veiling aangeprezen in de krant. In het dorp hingen aanplakbiljetten met wat er te koop was: hout uit de bossen van jhr. mr. F.X.G.M. van Nispen tot Sevenaer en A. baron van Verschuer. Bijna alles kwam van terreinen die nu deel uitmaken van Klein Amerika.

Het aanbod besloeg 230 veilingkavels, het meest dennenhout in allerlei formaten, ook nogal wat eikenhakhout, een kleine hoeveelheid beukenbomen en wat heide. Het meeste hout lag op stapels aan de boswegen, dicht bij waar het gekapt was. Sommige veilingkavels bestonden uit bomen die de koper zelf moest omhakken.

131 mensen, mannen en een enkele weduwe, kochten op de veiling hout of heide. Hoe het er aan toeging vermelden de bronnen niet, maar dat het een levendige dag was is wel zeker. Veldwachter Fritz Johan Savi was aanwezig om de orde te handhaven. De meeste kopers kochten slechts één kavel. Ze kwamen voor tweederde uit Groesbeek, de rest uit Mook en Middelaar. 72 van de kopers waren landbouwer, 47 arbeider en de rest ambachtsman of middenstander. Van de 131 kopers konden er 22 hun eigen naam niet schrijven waardoor hun handtekening ontbreekt op het proces-verbaal; 18 daarvan woonden in Groesbeek.

Het zal in de weken na de veiling druk zijn geweest in het bos, vooral langs de Zandbaan, de Hopmansbaan (het verlengde van de Tweede Colonjes) en de Zevendalsebaan, met boeren, knechten en arbeiders die bomen kaptten, hout kleinmaakten en dat met karren en kruiwagens afvoerden. Veel ging thuis in de brand, maar het dennenhout was ook om te bouwen, weidepalen te slaan, bonenstaken te zetten etc. De heide diende als strooisel in de stal en voor het bezembinden.

11.900 dennenbomen die geschikt waren voor mijnhout, afkomstig uit het perceel Lot- en Laatberg.

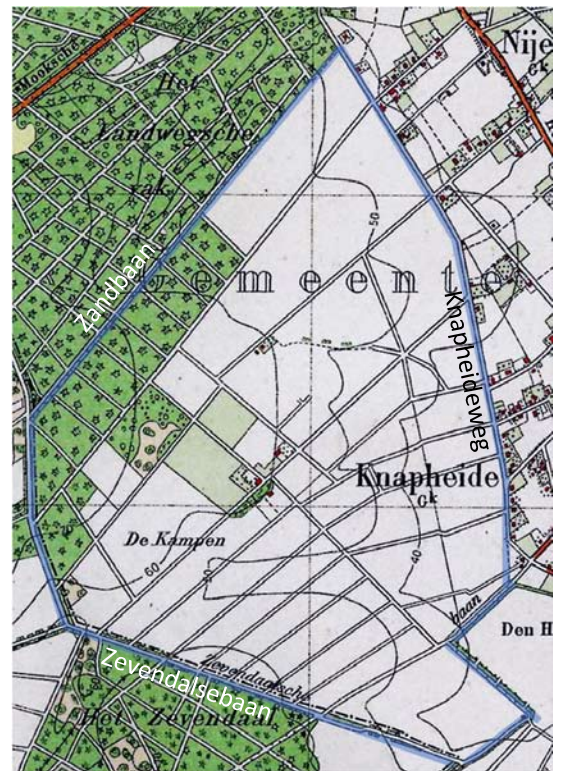
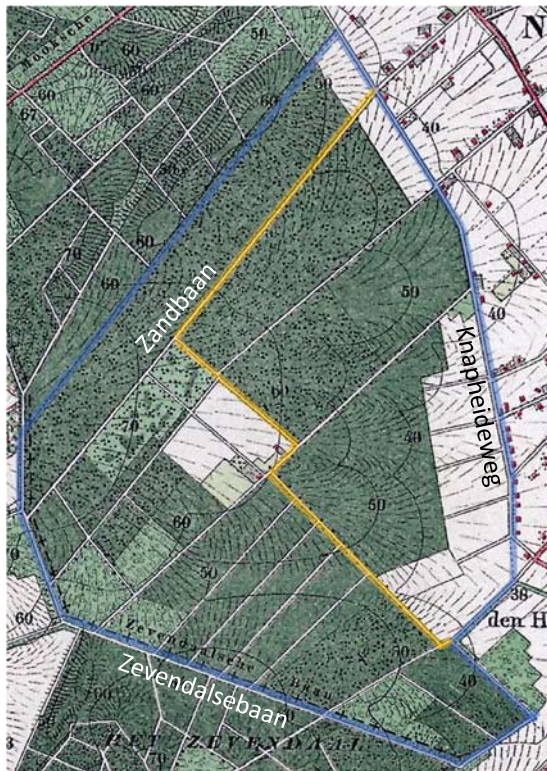
Net als eerder onder Domeinen doorsneden beukenlanen de bossen van Van Nispen en Van Verschuer. Een dicht lanenstelsel lag bij en om de Eerste en Tweede Kom van de Pappenbuuk, de Zandbaan was een beukenlaan en ook de nu verharde weg vanaf de berg bij camping 'Op den Stuwwal' richting Grafwegen. Lanen en bomenrijen stonden ook onderin in de droogdalen van Kernsdaal en de Korte Holleweg, langs de Knapheideweg en Zevendalsebaan. Wat lanen betreft leek het gebied toen op De Wolfsberg tegenwoordig, zij het dat de beuken er minder oud waren dan die op De Wolfsberg nu.

Van bos naar bouwland

Veel landbouw was er in de negentiende eeuw nog niet. Wel verpachtten de heren van Nispen en Van Ditzhuyzen in 1850 en 1852 twee keer vijf hectare bosgrond aan ene Van Keisteren voor ontginning tot bouwland. Er kwam een pachtboerderij bij. Dit was het eerste landbouwbedrijf op Klein Amerika. Het lag bovenop Klein Amerika, bij de hui-

dige bebouwing daar, tegenover het monument ter herdenking van de luchtlanding van de 82th Airborne Division. Het pachtbedrijf van Van Keisteren werd geen succes. Al in 1856 had hij betalingsproblemen waardoor de eigenaren in de zomer van dat jaar overwogen om het veldgewas in beslag te nemen. In 1860 zetten ze Van Keisteren uit de boerderij vanwege betalingsachterstand. Op de pachtboerderij kwam toen Jan de Bruin. Die was in de eerste plaats boswachter. Na de vroege ontginning bij het huis van De Bruin van 10 hectare bovenop de berg, werd er eind negentiende en begin twintigste eeuw aan de kant van Groesbeek en Breedeweg ontgonnen. Het merendeel van de ontgonnen grond lag op het eigendom van Van Riemsdijk/Van Verschuer: een brede strook van ongeveer 50 hectare langs de huidige Knapheideweg. De pachters waren boeren die aan de Groesbeekse kant van de Knapheideweg woonden, grotendeels kleine boerderijtjes die eerder in de negentiende eeuw waren gesticht in de Colonjes en het Hemeltje. Rond de eeuwwisseling was naar schatting een kwart van de circa 220 hectare bos ontgonnen tot bouwland.

Klein Amerika omstreeks 1910 (links) en omstreeks 1931 (rechts). De meeste bossen (middengroen) zijn in de jaren 10 en 20 omgezet in bouwland (wit). De oranje lijn geeft de grens weer tussen eigendommen van Van Nispen (links) en Van Verschuer (rechts). Van Nispen ging in 1917 over op Wellen e.a., Van Verschuer omstreeks 1970 naar o.a. Beijer. Bron: Topotijdreis, bewerking Paul Thissen

In en na de Eerste Wereldoorlog

Veel bosgrond op Klein Amerika is in en kort na de Eerste Wereldoorlog ontgonnen. Er was toen grote schaarste aan hout wat leidde tot zeer hoge prijzen. Het gevolg was ongebreidelde houtkap die overal in Nederland plaatsvond, ook van bomen die eigenlijk veel te jong waren om te kappen. Dit was aanleiding tot de Noodboswet 1917 die het mogelijk maakte om vanwege de houtvoorziening op langere termijn en het behoud van het natuurschoon een kapverbod op te leggen. Ook op Klein Amerika werd fors gekapt. Het ging vooral hard toen in 1915 Jhr. mr. F. Van Nispen tot Sevenaer was overleden, en de erfgenamen in 1917 de ruim 123 hectare verkochten op een openbare veiling in hotel Hurkmans in de kom van Groesbeek.

De minister van Landbouw legde weliswaar per 25 oktober een kapverbod op maar dat haalde weinig of niets uit. Wellicht was het te laat opgelegd.

Goede handel

Bij de verkoop in 1917 van de grond van Van Nispen kochten vijf compagnons gezamenlijk veruit het grootste stuk. Dat was 77 hectare groot. De vijf waren mannen uit Groesbeek en Wyler: J.A. Dekker, H.Th. Wellen, A.P. Wellen en R.M. Ottenhoff, allen uit Groesbeek, en F.H. Rutten uit Wamel. Het bestond uit bos, maar ook de boswachterswoning met bouwland hoorde er bij. Deze heren staan allen op een foto van omstreeks 1917 die in de tijd van de aankoop is genomen, en waarbij ze trots poseren bij een aantal bosarbeiders die de zaag zetten in de nog tamelijk dunne grove dennen. Wie waren deze compagnons? Dekker was handelaar, onder andere in boter en Groesbeekse bosbessen. De gebroeders Wellens stonden beiden geregistreerd als koopmannen, ze woonden in het Lagewald bij Wyler. R.M. Ottenhoff was oud-burgemeester van Groesbeek, ten tijde

In 1917, na de verkoop van de gronden van Van Nispen op Klein Amerika, werd de zaag gezet in het bos. Op de voorgrond de bosarbeiders in kiel, daar achter poseren heren met hoed.

Bron: Heemkundekring Groesbeek

van de foto was hij nog raadslid. Ottenhof had in 1899, bij de veiling van landgoed Sint-Jansberg, nog vergeefs op de gronden van Van Verschuer op Klein Amerika geboden. Rutten tenslotte was een handelaar uit Maas en Waal. Lucratieve handel zal hun motief voor de koop zijn geweest, de houtprijs was immers zeer hoog. Waarschijnlijk ging het vijfmanschap uiteen toen de winstgevende fase van houtkap voorbij was. De gronden kwamen op naam van Wellen te staan.

Andere kopers: heren en boeren

Vier heren uit Nijmegen en de regio Arnhem kochten samen circa 21 hectare dennenbos. Gelegen in een brede strook achter aan de Zandbaan. Misschien was hun plan om er een landhuis of villa te bouwen, want dat was de specialiteit van een van de kopers, de architect Jan van Burk.

In dezelfde strook tussen Zandbaan en boswachterij maar dan aan de kant van de Colonjes, kochten zes Groesbeekse boeren ieder een perceel, samen negen hectare. Martinus Thijssen, Jan Willems, Theodorus Bons, Hendrikus van Ooijen, Hendrik Ebberts en Antoon Peters. Vier andere Groesbeekse boeren, Peter Janssen, Elbertus Kosman, Gerardus van Kesteren en Antoon Wijnhoven, kochten veertien hectare aan de Grafwegen. De beukenbomen langs de wegen waren kort voor de veiling apart verkocht. Voor de verkoop van de beuken waren die in 107 veilingkavels ingedeeld, dat waren elk stukken van lanen die de koper na de veiling zelf moest gaan kappen.

Den Neijen Boer

Op het land van Wellen kwam in 1920 Theodoor Hubers met vrouw Nel en der-

Goei botter?

Piet Meussen van de Biesselt herinnerde zich in 2007 dat er vlakbij hun huis dat aan de Mookse kant van de Biesselsebaan stond, 'Wellen zien wald' lag, het bos van Wellen. Dat lag aan de andere kant van de baan, op Klein Amerika. Daar werd eind jaren 30 een flink stuk van gerooid, maar er bleef een stuk bos liggen. (Dat ligt er nog, het laatste puntje van het bos van Klein Amerika, aan het einde van de Zandbaan). Op het bouwland van Wellen stond toen een grote houten loods met gereedschappen en machines. Op een morgen mocht Piet met zijn vader met de melkkar mee naar de botterfabriek in Groesbeek. Toen zij langs de loods van Wellen kwamen stond er een deur open. Piets vader nam een kijkje. Binnen lagen lege dozen waar Blue Band margarine in had gezeten, en wikkels voor roomboter. Volgens Piets vader hadden ze er margarine als roomboter verpakt, om die naar Duitsland te smokkelen.

tien kinderen wonen en werken. Hij pachtte de oude boswachterswoning/boerderij op de Dennenkamp, zoals Klein Amerika toen nog heette. Hubers had in Hatert een land- en tuinbouwbedrijf gehad dat weg moest vanwege de aanleg van het Maas-Waalkanaal. Hij pachtte op de Dennenkamp de boerderij met 30 hectare grond. Daarbij hoorde de 10 hectare die al sinds het midden van de negentiende eeuw bij de boswachterswoning hadden gehoord, en 20 ha bosontginning die nog niet voltooid was. Met zijn zonen maakte Theodoor van de bosgrond bouwland. In Groesbeek noemden ze hem wel 'den Neijen Boer'.

Theodoor Hubers was in Groesbeek een opvallende verschijning. Zijn bedrijf was groter dan de meeste Groesbeekse bedrijven. Hij kon het zich veroorloven om iedere zondag met de sjees naar de kerk te gaan. Voor zijn kinderen was hij streng, ze moesten van jongs af aan hard meewerken. Het land bewerken, met paard en wagen naar de eiermarkt in Nijmegen, veeverkoop op de markt in Cuyk. Hard werken moest ook op het land dat Theodoor bij Heijen had gekocht: 10 hectare heidegrond die zijn zonen moesten ontgin-

Hetzelfde gezelschap van heren en arbeiders als op de vorige foto. Bij de heren staan de kopers van het dennenbos dat zij in 1917 kochten van Van Nispen.
Bron: Paul Dekker

Landschap

Theo Hubers, kleinzoon van Theodoor Hubers die in 1920 op de boerderij boven op Klein Amerika kwam, en zoon van Hen Hubers die deze boerderij in 1947 overnam van zijn vader, vertelde ons over het land waar hij in de jaren 60 opgroeide: 'Vroeger was het land opgedeeld in kleine percelen waar je via onverharde weggetjes kon komen. Meer grasstroken dan weg. Er zaten veel veldhoenders [patrijzen], hazen en konijnen. De familie Welles had de jacht. Die schoten ook fazanten. Ik was als jonge jongen met vader en broers op een herfstdag in de bieten aan het werk toen er vlakbij ons hagel neersloeg. We konden de jagers niet zien, want die liepen achter de bult. Van die kant kwamen toen aangeschoten fazanten aanfladderen die bij ons in de buurt neervielen. We hebben die toen vlug op de kar gelegd met een zak er overheen. Hadden wij ook eens fazant. Op ons land liepen vaak stropers zoals Sjang van Trien. Er kwam ook een andere bekende brutale stroper die met het geweer jaagde. Mijn vader heeft vaak verteld dat op een dag aan de ene kant de baron aan het jagen was, aan de andere kant Wellen, en dat die stroper het presteerde om tussen beide heren in aan het schieten te blijven. In mijn jeugd zaten er op Klein Amerika veel leeuweriken en boerenzwaluwen. Ik heb een keer de nesten van de zwaluwen bij ons en de burens geteld: dat waren er 35.'

De oude boerderij op Klein Amerika die sinds 1920 door de familie Hubers werd bewoond. Geschilderd door Hent van Fien (Thijssen), rond 1980. Niet lang daarna afgebroken. De drie linden voor het huis staan er nog.

Foto: Theo Hubers, Groesbeek

nen. Ze gingen er telkens een paar dagen naartoe, met eten en al, om de heide om te maken. Er stond een keet om in te kunnen overnachten. Na ontginning is er jarenlang bouwland geweest met rogge en andere gewassen.

Van bos naar akker op het land van Van Verschuier

De gronden van Van Verschuier werden in of na de Eerste Wereldoorlog niet verkocht zoals de erven Van Nispen dat deden, maar de bossen werden wel geroid. Voor 1930 was alles omgezet in bouwland. Op het nieuwe land verrees één boerderij: daar waar nu Beijer woont, adres Klein Amerika 3. Daar kwam A.J. Jansen op, een herenboer die zelf niet op het land werkte maar daar knechten voor had. Eind jaren 60 kwam Beijer op deze boerderij. Hij had vanwege stadsuitbreiding moeten wijken van zijn bedrijf in Elden bij Arnhem.

De eigendommen van Van Verschuier werden na de oorlog beheerd door Otto van Ver-

schuer. Hij woonde in het Molendal op de Plasmolen. Hij beheerde de Sint-Jansberg en ook de gronden die in Groesbeek lagen zoals Klein Amerika. Hij deed dit mede namens zijn twee broers en acht zussen, want ze deelden de eigendom. Daar kwam in 1969 een eind aan toen Otto stierf. Daarna zijn de eigendommen van Van Verschuier verkocht waarmee een eind kwam aan het grootgrondbezit op Klein Amerika.

Na de oorlog

De Tweede Wereldoorlog was een bewogen periode voor Klein Amerika. Hierover is al veel geschreven, daarom laten we het thema hier rusten. Over de periode na de oorlog willen we kort zijn. Het grootgrondbezit viel zoals beschreven uit elkaar. De percelen werden groter door samenvoeging. Daar staat tegenover dat het grondgebruik gevarieerder werd. Meer grasland. Sierboomteelt kwam en ging. De aspergeteelt op de zandige stukken tegen het bos is een blijvertje, net als het (biologische) tuinbouwbedrijf op

de hoek met de Grafwegen. Vanaf de millenniumwisseling kwam de wijnbouw op. Campings en een manege, een nieuwe melkveeboerderij, een palingkwekerij zelfs. Dat alles kunt u met eigen ogen zien.

Klein Amerika is gevoelig voor verspoeling van de bodem, zeker met de stortbuien die tegenwoordig veel vaker voorkomen dan vroeger. Een extra handicap is dat de ontsluitings- en verkavelingsstructuur nog teruggaan op de bosontsluiting: kaarsrechte wegen die niet meeslingeren met het reliëf, en daarom weinig weerstand tegen erosie bieden. De sponswerking van de bodem is veel geringer dan die van een bos. Overstroming van een deel van de Breedeweg met water vanaf de heuvels van Klein Amerika komt voor. Waterschap en gemeente proberen het probleem te verzachten door het aanleggen van retentiebekkens.

Het landschap nu

Ondanks dat het grondgebruik van Klein Amerika zo sterk is veranderd – van heide naar bos naar landbouwland –, is er nog heel wat in het landschap dat herinnert aan hoe het vroeger was. De omtrek van Klein Amerika is er nog helemaal: de wal met oude eiken in de rand van het bos, de Zevendalsebaan met een stuk van de Biesseltsebaan, de Heuvelse wal en de Knapheideweg. Ook de zeer oude weg Zandbaan is er nog en doet zijn naam nog steeds eer aan. Wat nog? De boerderijplaats bovenop Klein Amerika, waar in een ganzenwei drie linden de plaats markeren van de boswachterswoning/boerderij uit omstreeks 1850. De boerderij zelf is weg. De grootschaligheid in contrast met de

kleinschaligheid aan de andere kant van de Knapheideweg.

Met een halve omtrekkende beweging is dit alles prachtig te bewandelen. Langs de wal in het bos, over een stukje Biesseltsebaan en daarna Zevendalsebaan, en dan naar boven de bult op naar de oude bewoningsplaats, terug richting bos en dan de Zandbaan richting Colonjes.

Paul Thissen en Peter Pouwels

Belangrijkste bronnen

Literatuur

- Driessen, G.G., artikelen over J. de Bruin op groesbeek.gemeentenuwsonline.nl van 19 juli 2017 en 10 februari 2019
- Hubers, Piet, Familieboek Hubers 1656-2015, uitgave in eigen beheer, Handel, 2015
- Jansen, Patrick e.a., Sint-Jansberg, Een cultuurhistorische wandeling, Utrecht 2013
- Thissen, Paul en Peter Pouwels, Schrale hoogten, De But en Dekkerswald 1842-2021, Groesbeeks Milieujournaal 185 (2021)

Archieven

- Gelders Archief, Archief van Nispen
- Nationaal Archief, Archief van Riemsdijk

Andere

- Delpher, historische krantenartikelen deels verzameld door Leo Zillesen
- Interview met Theo Hubers, Groesbeek, op 5 augustus 2022

Met dank aan Paul Dekker, Doetinchem; Theo Hubers, Michel Janssen en Theo Weijers, allen te Groesbeek.

Heeft u aanvullingen of correcties, of wilt u de bronnen kennen van dit verhaal: paul.thissen@fo.nl

Het weidse uitzicht van Klein Amerika, vanaf de plaats waar de eerste boerderij stond, bovenop de berg. De donkere rand aan de horizon is het Reichswald. De rij van boerderijen daar voor markeert de rand van Klein Amerika, aan de Knapheideweg (links) en Grafwegen (rechts).

Foto: Peter Pouwels, 2022)

Vijftig jaar milieucrisis: te weinig gedaan

We leven in een tijd waarin de ene na de andere crisis op ons bordje komt. We maken ondubbelzinnig grote klimaatverandering mee. De vierde hete, droge zomer in vijf jaar tijd, helse bosbranden in Europa, overstromingen. Een grote crisis in de landbouw die zich toespitst op ammoniak, maar eigenlijk veel omvattender is. Energieschaarste waardoor de prijzen de pan uit rijzen. Het lijkt wel of ze zich als een donderslag bij heldere hemel allemaal tegelijk aandienen.

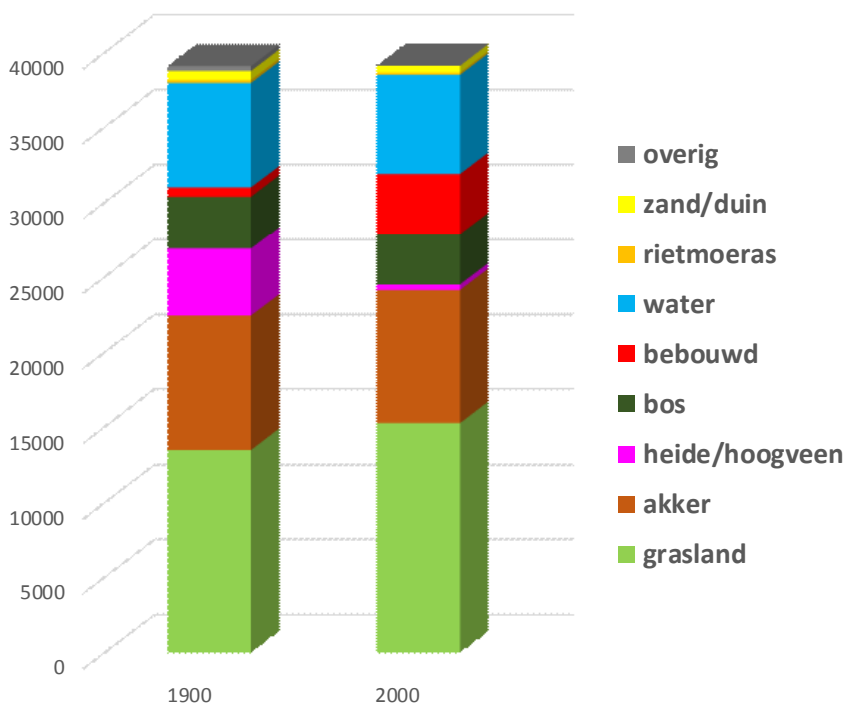
Toch is dat niet het geval. Het zijn oude problemen die niet zijn aangepakt, maar tientallen jaren vooruitgeschoven zijn en nu samen en tegelijkertijd zo groot worden dat de wal het schip dreigt te keren.

Ongeremde economische groei

Eind jaren zestig, begin jaren zeventig van de vorige eeuw maakten veel mensen zich al grote zorgen over de stand van de natuur en het milieu. De gevolgen van milieuvervuiling en het gebruik van pesticiden waren toen al duidelijk zichtbaar. De Rijn was zo sterk vervuild dat het water stonk en bijna geen leven meer bevatte. Als gevolg van industriële lozingen was de zeehond bijna uitgestorven in de Waddenzee en vielen grote sterns soms dood uit de lucht omdat ze giftige vis hadden gegeten. Bestrijdingsmiddelen zoals het beruchte DDT veroorzaakten een ineenstorting van de roofvogelstand; ook de ooievaar was daardoor nagenoeg verdwenen uit Nederland. Voor luchtvervuiling gevoelige korstmossen kwamen hier niet meer voor als

Grondgebruik Nederland (in aantal km²) in 1900 en 2000. De opvallendste verandering is de afname (door ontginning) van heide/hogveen ten gunste van de landbouw en bebouwing. Het aantal inwoners steeg in deze periode met bijna 11 miljoen.

Bron: Alterra (rapport 573), bewerking Henny Brinkhof

gevolg van de uitstoot van de zware industrie in het Ruhrgebied.

Het uitbrengen van het rapport 'Grenzen aan de groei' in 1972 door de Club van Rome versterkte die zorgen enorm. In dit rapport uitten wetenschappers hun zorgen over de ongelimiteerde economische groei, waarbij toenemende vraag naar grondstoffen, voedsel en energie uiteindelijk zou leiden tot schaarste ervan en de daarmee gepaard gaande economische schade, toenemende milieuvervuiling en achteruitgang van de natuur. Het zou enorme gevolgen zouden hebben voor de mensheid.

In die tijd werd ook steeds duidelijker dat fossiele energie niet alleen eindig was, maar dat de toename van kooldioxide (CO₂) in de atmosfeer zou leiden tot de opwarming van het klimaat. En er was reden voor zorg. Tot 1950 was het energiegebruik wereldwijd langzaam gestegen, maar vanaf 1950 ging het hard en rond 1970 was het gebruik al verdrievoudigd. Er moest een oplossing komen voor het gebruik van fossiele energie. De Nederlandse overheid was sterk voor het gebruik van kernenergie, maar daartegen kwam veel verzet. Vooral de bouw van de natriumgekoelde snelle kweekreactor in het Duitse Kalkar, die niet alleen energie zou produceren maar ook plutonium, de brandstof voor kernbommen, leidde tot massale demonstraties. Het peperdure project werd uiteindelijk afgeblazen. Het is nu een attractiepark, Kernwasserwunderland. Door alle ophef bleef het aantal kerncentrales in Nederland beperkt tot twee, in Borssele en Dodewaard (in 1997 stilgelegd).

De keerzijde van het succes

In 1950 werd het 'plan Mansholt' goedgekeurd door de Nederlandse regering. Doel ervan was om door middel van schaalvergroting, intensivering en innovaties de productiviteit van de landbouw een impuls te geven en daardoor voedselzekerheid en een lage prijs te kunnen garanderen. Onder boeren leidde dit tot grote onrust, immers de helft van hen zou verdwijnen. Toch misten intensivering en schaalvergroting hun effect niet. Doordat de landbouwprijzen niet meestegen met de welvaart, moesten veel kleine boeren afhaken. De natuur die toen al onder grote druk stond vanwege eerdere grote ontginningen van venen, moerassen en heidevelden

De kracht van reclame: DDT in 1947 aangeprezen als wondermiddel voor de mensheid. In 1962 beschreef Rachel Carson in haar boek 'Silent spring' de schadelijkheid. In 1972 werd DDT in de VS verboden, in 1973 in Nederland. Het veelgebruikte insecticide is zo persistent dat het nog steeds wordt aangetroffen in de bodem.

kwam door dit beleid nog verder in het nauw.

In 1970 was meer dan de helft van de boeren gestopt en de schaalvergroting zo zeer voortgeschreden dat zich grote milieuproblemen aftekenden. Het landschap was ingrijpend veranderd. Veel bosjes en hagen waren verdwenen, beken waren rechtgetrokken ('normaliseren' werd dat genoemd) teneinde het water versneld af te voeren en grote gemalen pompten de polders droog. De efficiëntie ging zelfs zo ver dat het grondwaterpeil verder verlaagd werd dan optimaal was voor gewasgroei. Dit was noodzakelijk omdat de zware trekkers anders niet op tijd het land op konden. Het gebruik van zware bestrijdingsmiddelen had zoals eerder gezegd grote gevolgen voor de biodiversiteit. Ook in het agrarisch cultuurlandschap zelf verdwenen tal van soorten planten en dieren. De natuur was sluipenderwijs dramatisch achteruit gegaan.

Illustratief is in dit opzicht de reactie van bioloog en Nobelprijswinnaar Niko Tinbergen die in 1973 na jarenlange afwezigheid Nederland bezocht om een onderscheiding in ontvangst te nemen en met tranen in zijn ogen uitriep: 'Wat hebben jullie met dit land gedaan?!'

De politieke realiteit in Nederland

Ook bij politieke partijen als de PvdA (toen nog een grote partij), D'66 en PPR (later opgegaan in Groen Links) waren de zorgen groot. In hun gezamenlijk verkiezingsprogramma Keerpunt '72 stond dat als we de levensstandaard van arme mensen willen verhogen, de inwoners van de welvarendste landen waarschijnlijk moeten inleveren; kringloopproductie zou gestimuleerd moe-

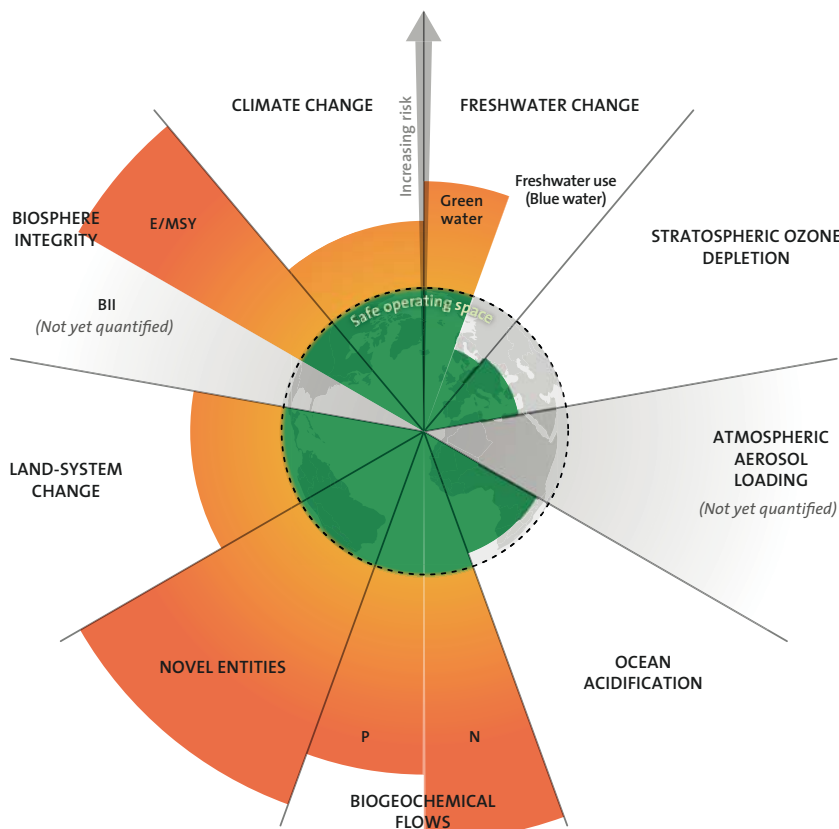
ten worden en er moet een rem komen op onze grenzeloze kooplust. Toen zij in 1973 samen met de KVP en ARP (later gefuseerd tot CDA) deelnamen in het kabinet-Den Uyl leken er dus grote veranderingen op komst. Het was ook in die tijd dat Sicco Mansholt, de PvdA-politicus die met zijn 'plan Mansholt' de landbouw moderniseerde, spijt betuigde van die keuze. Hij zag dat zijn beleid veel onvoorziene nadelige gevolgen had gehad en pleitte voor groeistilstand of zelfs krimp. Toch gebeurde er eigenlijk niet veel, een echte omslag bleef uit. Er veranderde wel wat in de jaren daarna. Zo werden de ergste pesticiden verboden, er kwamen waterzuiveringsinstallaties en waterbesparende douche-koppen, fosfaat ging uit de wasmiddelen, her en der werden windturbines geplaatst, benzine werd loodvrij en toen bleek dat drijfgassen in koelkasten en spuitbussen de ozonlaag aantastten, werden ze vervangen door onschuldiger stoffen. In de landbouw kwamen er mestbeperkende maatregelen. Toch bleek het te moeilijk om een ingeslagen weg van economische groei en toenemende consumptie om te buigen. De kooplust werd aangewakkerd door reclame. Bezorgde politici die verandering voorstonden, durfden niet al te grote maatregelen door te voeren uit angst voor de kiezer. Bovendien leverde het Nederlandse aardgas de staatskas veel geld op en verminderde zo het gevoel van urgentie voor de regering.

Inmiddels zijn we vijftig jaar verder. Nederland is welvarender geworden. Tussen 1970 en 2020 is de economie (en ook het gemiddeld inkomen) drie keer zo groot geworden. De CO₂-uitstoot is niet echt veel gestegen en daalt zelfs licht. Dat komt vooral omdat de maakindustrie van Nederland naar het buitenland (met name China en India) is gegaan. Wereldwijd neemt de uitstoot nog steeds sterk toe.

Beleidskeuzes

Zoals gezegd stond de energietransitie in ons land veel te lang op een veel te laag pitje. Met woningisolatie bijvoorbeeld werd geen haast gemaakt.

In Denemarken was dat anders. Daar liep aanvankelijk het energiegebruik gelijk aan dat van Nederland, maar na de jaren zeventig daalde het en lag het gebruik per persoon in 2015 30% lager dan in Nederland. Naast energiebesparing heeft Denemarken zich

ook sterk toegelegd op groene energie. Stond in de zeventiger jaren de ontwikkeling van windenergie hoog op het lijstje van milieuactivisten in zowel Denemarken als Nederland, de Nederlandse regering stimuleerde het niet vanwege het aardgas, maar de Deense wel. En zo werd Denemarken wereldmarktleider van windturbines. Het land ligt op bijna alle vormen van groene energie voor op Nederland. De Denen profiteren ervan dat ze vroeg begonnen zijn en zullen de klimaatdoelen daardoor makkelijker halen. Voor Nederland zal het een heel moeilijk opgave worden.

In de Volkskrant van 24 september jl. stond dat de Deense regering voor de laagste inkomens een energiesteun van € 800 ter beschikking heeft gesteld. Een flink aantal mensen blijkt het bedrag terug te willen storten omdat ze het niet nodig hebben! Blijkbaar hebben ze geen energieprobleem.

De vervuiler betaalt nog steeds niet

In ons drooggelegde polderland was snelle afvoer van water ten behoeve van de landbouw altijd het adagium. Maar nu is de droogte niet alleen nadelig voor de natuur maar zelfs voor de landbouw een groot probleem geworden. Grote energieslurpende sproeiinstallaties pompen sloot- en grond-

Het begrip 'planetaire grenzen' werd voor het eerst door een internationale groep wetenschappers onder leiding van het Stockholm Resilience Centre geïntroduceerd in 2009. Het geeft de grenzen aan waarbinnen de mensheid moet navigeren om duurzaam gebruik te kunnen blijven maken van de hulpbronnen van onze aarde. Anno 2022 benoemen ze negen grenzen (vanaf boven, met de klok mee):

- zoetwaterverbruik
- ozonafbraak in de atmosfeer
- belasting van de atmosfeer met aerosolen
- verzuring van de oceanen
- fosfor- en stikstofstromen
- nieuwe stoffen in het milieu
- veranderingen in landgebruik
- afname van de biodiversiteit
- klimaatverandering.

Groen geeft de veilige grenzen aan, daarbuiten (oranje) wordt de draagkracht van de aarde overschreden en komt de mensheid in gevaar.

Bron: Stockholm Resilience Centre

water weg waardoor de verdroging nog versterkt wordt. Door droogte dreigt onze economie te stagneren. Aan de andere kant leidt de klimaatverandering ook regelmatig tot overstromingen die veel ellende veroorzaken. We beseffen steeds meer dat water vastgehouden of opgevangen moet worden bij piekbuien. Daarvoor is een grote omwenteling in denken en doen nodig en dat kost veel tijd en geld.

In de landbouw is de laatste decennia veel wetgeving tot stand gekomen om de nadelen van het landbouwbeleid te verminderen. Helaas heeft het weinig effect omdat de groei in stand blijft, hierdoor blijft de natuur achteruitgaan. De politiek is niet in staat gebleken het tij te keren. Vooral de lange tijd van neoliberalisme, waarbij 'de markt' leidend is en een visie op een duurzame toekomst ontbreekt, heeft daar aan bijgedragen. In die marktwerking spelen natuur- en milieukwaliteit nauwelijks een rol. De vervuiler betaalt niet. Daardoor hebben we niet alleen veel tijd verloren, maar de problemen verergerd waarvoor we nu een hard gelag betalen. Door veel metingen en computermodellen hebben we tegenwoordig een beter beeld van de relatie tussen menselijke activiteiten en de draagkracht van de aarde dan de Club van Rome destijds had (Osmundsen).

Burgers naar de rechter

Toch is er de afgelopen jaren sprake van een kentering. Die is niet ontstaan doordat de politiek het licht heeft gezien en nu drastische maatregelen neemt, want nog steeds geldt dat de voortrazende economische groeitrein moeilijk gestopt kan worden en politici nog steeds voor vier jaar gekozen worden. De kentering is er omdat bezorgde burgers naar de rechter stappen om de overheid te dwingen het beleid te veranderen. Zo heeft Stichting Urgenda met succes bij de Hoge Raad een proces tegen de staat aangespannen waarin de staat verplicht wordt om in 2020 25% minder CO₂ uit te stoten ten opzichte van 1990. Zij refereert naar het VN-klimaatverdrag dat Nederland ondertekend heeft en naar de plicht van de staat tot bescherming van het leven en het welzijn van burgers in Nederland.

De Stichting Mobilisation for the environment (MOB) heeft bij de Raad van State de PAS (Programmatische Aanpak Stikstof) onderuit gehaald. Als gevolg daarvan moet er een reductie van de stikstofuitstoot plaatsvinden zodat Natura2000-gebieden (Europeesrechtelijk beschermde natuurgebieden) geen schade meer daarvan ondervinden. De grootste uitstoot van schadelijke stikstofverbindingen geschiedt in de landbouw.

Beide uitspraken dwingen de regering om echt werk te maken van zowel het energie- als het landbouwprobleem. Voor de landbouw betekent dit dat inkrimping van de veestapel onontkoombaar zal zijn. Want het is de afgelopen jaren wel duidelijk geworden dat we er met technische oplossingen alleen niet gaan komen. De krimp waar Mansholt in

Klimaatprotest in Amersfoort in 2019 door activisten van Extinction Rebellion. Deze internationale organisatie pleit voor een snelle en drastische transformatie die volgens haar noodzakelijk is om klimaatverandering en verlies van biodiversiteit tijdig te stoppen.

Foto: Daandelft, CC BY-SA 4.0, wikimedia

de jaren zeventig voor pleitte zal vijftig jaar na dato realiteit gaan worden.

Wat de vergroening van onze energievoorziening aangaat zijn er ook grote problemen op te lossen. Wanneer op grote schaal zonnepanelen, batterijen, windturbines, waterstoffabrieken etc. uitgerold gaan worden, zijn daar veel (deels schaarse) grondstoffen voor nodig. Die moeten gewonnen worden en na afloop moeten ze weer gerecycled worden wat vaak zeer moeilijk is. Dat gebeurt nu al vaak in lage lonenlanden omdat de verwerking daar goedkoper is (Sovacool). Ook voor groene energie zien we dus grenzen aan de groei opdoemen.

Naar een duurzame wereld

Zowel minder gebruik als technische innovatie zijn noodzakelijk. Als de mondiale energieconsumptie (duurzaam en hightech opgewekt) in 2050 is gehalveerd, en mensen in arme landen wat meer welvaart krijgen en mensen in de rijke landen dus een stuk eenvoudiger moeten gaan leven, dan schijnt een duurzame wereld mogelijk te zijn. Dit was in de jaren zeventig al bedacht, er is niets nieuws onder zon. Helaas hebben we vijftig jaar denkkracht laten liggen om een weg daarnaartoe te bedenken.

Henny Brinkhof

Bronnen

- <https://data.footprintnetwork.org/#/analyzeTrends?type=earth&cn=150>
- <https://www.groene.nl/artikel/over-de-grenzen-aan-de-groei>
- Knol, W.C et al. 2004. Historische grondgebruik Nederland rond 1900. Alterra rapport 573
- Keerpunt 1972. Concept-regeerakkoord van de progressieve drie: PvdA, D66, PPR.
- Sovacool, B.K. et al. 2020. The decarbonisation divide: Contextualizing landscapes of low-carbon exploitation and toxicity in Africa.
- Osmundsen, T.C et al. 2020. The operationalisation of sustainability: Sustainable aquaculture production as defined by certification schemes.

De veldleeuwerik als broedvogel in Groesbeek in 2009-2022

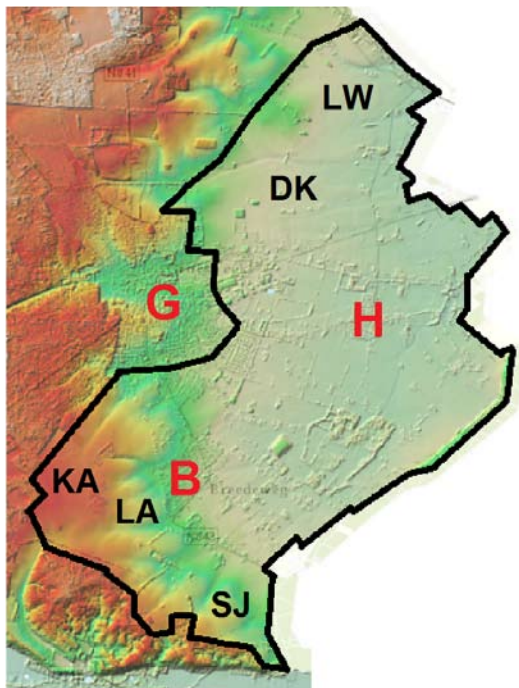
De prachtige snerpemde zang van de veldleeuwerik is soms al in februari te horen, als een vroege bode van het voorjaar. Sommige Groesbekers denken bij dit geluid vooral terug aan de tijd dat ze nog met de hand de aardappelen van het land raapten, als kind in de late jaren zestig. Maar waar horen we deze zang tegenwoordig nog?

De veldleeuwerik is een van de weide- en akkervogelsoorten die de afgelopen decennia enorm in aantal is afgenomen in Nederland, net als de grutto, kievit, wulp, scholekster en patrijs. In 40 jaar is 90-95% van de veldleeuweriken in Nederland verdwenen, van 500.000-750.000 broedparen in de jaren zeventig naar 35.000-45.000 broedparen nu (zie: Bos 2018).

Deze sterke afname komt in belangrijke mate door de intensivering van de landbouw. Veldleeuweriken maken hun nesten in graslanden, bermen of gewassen zoals tarwe, luzerne en aardappels. Het nest kan zowel in het midden als aan de rand van een perceel zitten. Door vroeger en vaker te maaien hebben nesten en jongen weinig kans om in graslanden te overleven. Bovendien is de beschikbare biomassa aan insecten (het voedsel tijdens het broedseizoen) sterk gedaald, met name door het gebruik van pesticiden en indirect door herbiciden. In de winter eet de veldleeuwerik vooral granen en zaden, maar ook dat aanbod is verminderd doordat er minder graankorrels overblijven na de oogst

Het telgebied geprojecteerd op een hoogtekartaart. Links(onder) de stuwwal, rechts het bekken van Groesbeek. Met letters zijn de dorpen (G-Groesbeek, B-Breedeweg, H-De Horst) en de deelgebieden (KA-Klein Amerika, LA-Lamers, SJ-Sint-Jansberg, DK-Dennenkamp, LW-Lagewald) aangegeven.

Bron: slgelderland. maps.arcgis.com, bewerking Kees Schreven

en doordat veel stoppelvelden worden ondergeploegd voor een vanggewas. Verder hebben de verruiging van de duinen, de jacht in Zuid-Europa en de aantrekkelijkheid van open landschappen voor grootschalige projectontwikkeling bijgedragen aan de gestage teloorgang (zie ook: Donald 2004, Bos 2018).

Ondanks dit alles broeden er nog jaarlijks veldleeuweriken in Groesbeek. Iets om zuinig op te zijn. Zeker omdat ze zeer plaatstrouw zijn aan hun broedgebied en hooguit enkele kilometers verhuizen, als ze al verhuizen want dat gebeurt zelden. Het zijn dus echte Groesbeekse veldleeuweriken. Sommige veldleeuweriken blijven het hele jaar rond bij hun broedplek in de buurt, terwijl andere veldleeuweriken in de winter wegtrekken naar het zuiden, maximaal tot in Spanje maar veel vaker slechts enkele honderden kilometers ver weg (Hegemann et al. 2010).

De grote concentraties van veldleeuweriken zitten vrij ver weg: in Nederland broeden de meeste in Zuid-Limburg, de Veluwe, Oost-Groningen en Drenthe, en in de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen broeden ze vooral in het oosten en zuidwesten (König 2013). Inmiddels is de afname in Nederland tot stilstand gekomen; de afgelopen tien jaar was de veldleeuwerikenstand stabiel.

De periode 2009-2016

Waar broeden de Groesbeekse veldleeuweriken nog, na zo'n sterke afname? Dat heb ik bekeken sinds 2009, door ze er vrijwel elk jaar te tellen in het broedseizoen. De periode 2009-2016 heb ik al eens eerder beschreven in de 'Mourik', het tijdschrift van de Vogelwerkgroep Nijmegen e.o. (zie Schreven 2017). Ook de telmethode heb ik toen uitgebreid toegelicht in dat artikel.

Het telgebied (zie kaartje) lag tussen het Groesbeekse bos, de Sint-Jansberg, de Duitse grens en de Wylerbaan. Ik telde het aantal territoria wat een goede maat is voor het aantal paartjes dat er broedt. Een territorium is een plek die een mannetje tegen soortgenoten afbakt. Hij verzamelt er een groot deel van zijn voedsel en hier broedt hij ook met een vrouwtje. Goede aanwijzingen voor een territorium zijn een zingend mannetje, maar ook dreigende of vechtende mannetjes, een aanwezig paartje en vogels met nest-indicerend gedrag bijv. rondvlie-

Telgebied 'Lamers' in 2013. Dit is de enige plek aan de zuidkant van Groesbeek waar de Veldleeuwerik anno 2022 niet was verdwenen. Dat is vermoedelijk mede te danken aan de zgn. erosiestrook langs het Kiekbergsepad, een kruidenrijke grasstrook met veel voedsel (insecten) en zonder maaigevaar.

Foto: Nel van den Bergh

gend met voer in de snavel, of met uitgevlogen jongen. Elk jaar heb ik het gebied grotendeels minstens twee keer doorkruist, binnen bepaalde datumgrenzen (1 april – 15 juni, volgens Van Dijk & Boele 2011) om een betrouwbaar beeld te krijgen van het aantal aanwezige territoria. Vóór en na deze periode kan het namelijk ook om zingende doortrekkers gaan. Na 15 juni kunnen vogels nog wel een territorium hebben, maar zingen ze minder vaak waardoor ze gemakkelijker onopgemerkt blijven. Als aanvulling heb ik op www.waarneming.nl gekeken of anderen nog veldleeuweriken hadden waargenomen binnen de datumgrenzen, buiten het telgebied, of juist binnen het telgebied maar dan op plekken waar ik zelf geen territorium had vastgesteld. Ik nam ze in mijn onderzoek alleen mee als de afstand tot andere waarnemingen minstens 300 meter was (zie Van Dijk & Boele 2011), hoewel ik niet weet hoe precies anderen de locatie van hun waarnemingen op de kaart hadden ingevoerd.

In de periode 2009-2016 bleken er jaarlijks 18-30 veldleeuwerikterritoria in Groesbeek te zijn. Ze zaten vooral in twee gebieden: Klein Amerika en Dennenkamp-Lagewald. Menigeen die begaan is met de historie van Groesbeek zal meteen zien dat dit de twee plaatsen zijn waar in de Tweede Wereldoor-

log de geallieerden zijn geland, op de zogenoemde 'dropzones' (zie Gavin 1978). Dit mooie 'toeval' komt doordat het landschap daar zeer open is, wat zich goed leende voor landende vliegtuigen en parachutisten, maar wat ook nu nog voor akkervogels aantrekkelijk is door de landbouw en de openheid (al was de veldleeuwerik in Groesbeek vroeger natuurlijk veel wijder verspreid). En de vergelijking gaat nog verder. Ook Veldleeuweriken hangen lange tijd in de lucht en komen uiteindelijk, na hun minutenlange zangvlucht, naar beneden zeilen als een parachutje. Kan het nog mooier?!

Ondanks de recente stabiele populatietrend voor heel Nederland, namen de veldleeuweriken in de periode 2009-2016 helaas toch nog sterk af op Klein Amerika en Dennenkamp en zijn ze zelfs verdwenen bij de Sint-Jansberg/Grafwegen. Ook nam het totale aantal in Groesbeek af, terwijl het aantal op Lagewald juist iets toenam (zie de kaartjes en grafiek op pag. 20 en 21).

De periode 2018-2022

In 2018-2022 heb ik de tellingen voortgezet om te zien hoe de stand zich verder ontwikkelde. Zou de veldleeuwerik als broedvogel in Groesbeek blijven bestaan of zou hij nog verder afnemen? Ik bezocht wederom elk jaar vrijwel alle deelgebieden minstens twee keer in het broedseizoen (zie tabel onderaan deze pagina). In deze laatste vijf jaar is het totale aantal veldleeuwerikterritoria in Groesbeek eerst nog gezakt tot het dieptepunt van slechts 8 territoria in 2019 (en inclusief waarnemingen van anderen waren het er 12 in 2019). Maar daarna is de veldleeuwerik weer opgekrabbeld, met als resultaat dat de stand ongeveer gelijk is gebleven sinds 2016 (zie Figuur 1 en 2). De afgelopen drie jaar zongen er telkens 13-17 veldleeuweriken in Groesbeek (inclusief waarnemingen van anderen: 16-20).

Dit lichte herstel gebeurde vooral op Lagewald waar de veldleeuweriken een stevige toename lieten zien. Dit deelgebied heeft de afgelopen vijf jaar steeds de hoogste

Aantal veldbezoeken per deelgebied per jaar. Per vak staan drie getallen: voor, binnen, en na de datumgrenzen (1 april – 15 juni). Bij een bezoek aan Overig gebied werd telkens maar een deel van het overige telgebied bezocht.

Deelgebied	2018	2019	2020	2021	2022
Klein Amerika	(-) 7 (-)	(1) 3 (3)	(-) 4 (-)	(2) 3 (-)	(2) 6 (-)
Lamers	(-) 4 (-)	(-) 3 (2)	(-) 2 (-)	(1) 2 (-)	(-) 6 (-)
Sint Jansberg	(-) 2 (-)	(-) 1 (-)	(-) 1 (-)	(-) 2 (-)	(-) 2 (-)
Dennenkamp	(-) 3 (-)	(-) 1 (1)	(-) 3 (-)	(-) 3 (-)	(-) 3 (-)
Lagewald	(-) 3 (-)	(-) 0 (1)	(-) 2 (-)	(-) 2 (-)	(-) 3 (-)
Overig gebied	(-) 1 (-)	(-) 0 (-)	(-) 1 (-)	(-) 0 (-)	(-) 2 (-)

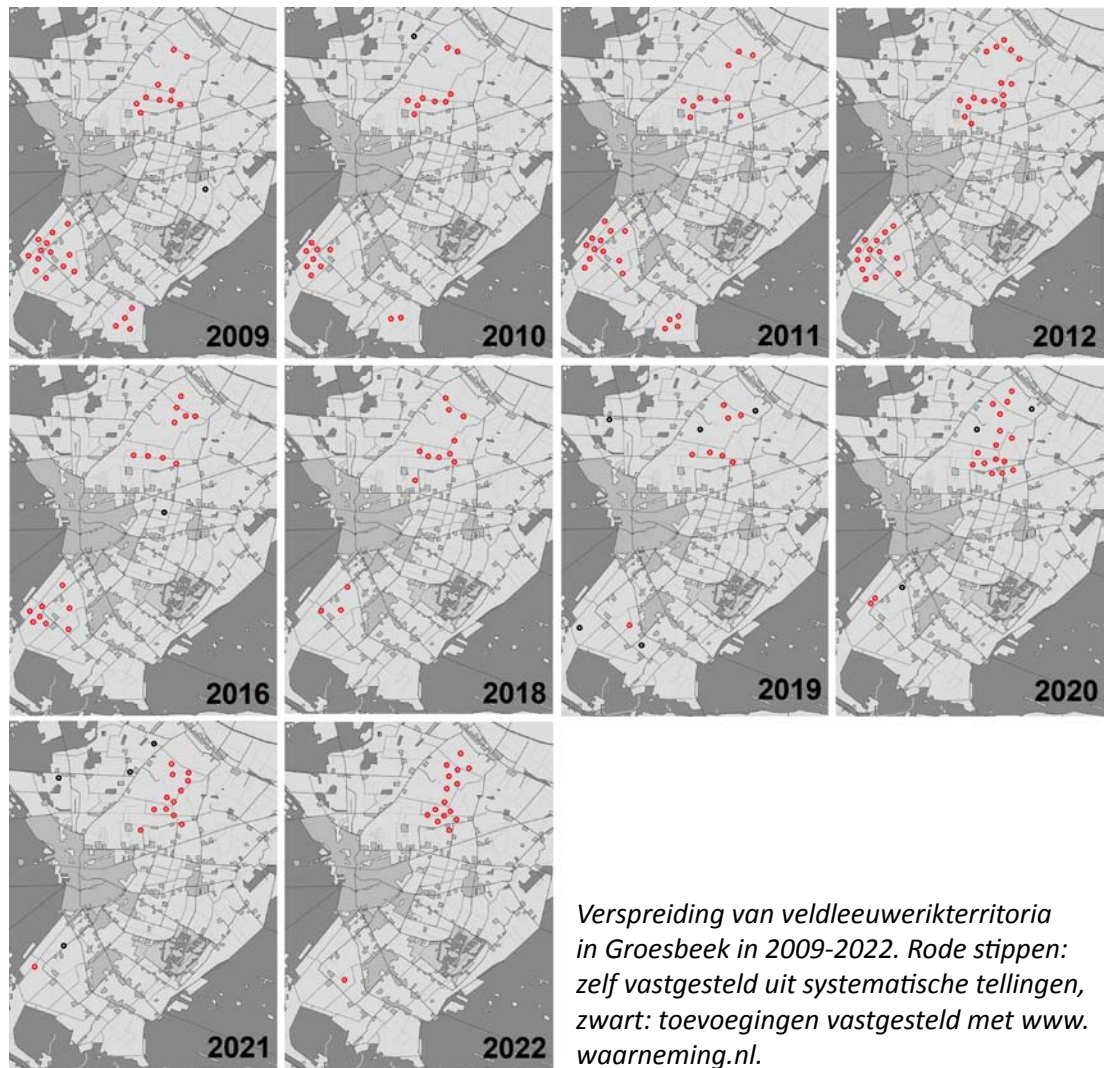
dichtheid van veldleeuweriken in Groesbeek gehad en inmiddels zitten er 7-9 territoria. Maar nog steeds zijn deze dichtheden (10 territoria per km²) nog niet zo hoog als op de beste plekken in 2009-2012 (14-15 per km²). Op de beste plekken in Nederland (Oost-Groningen, Drenthe) zijn de dichtheden zelfs nog hoger, tot wel 30 territoria per km² (Ottens et al. 2016). Op de Dennenkamp namen de veldleeuweriken eerst verder af, maar tegenwoordig krabbelen de aantallen daar ook iets op en zijn ze weer bijna terug op het niveau van de jaren 2009-2012.

Helaas hield de veldleeuwerik niet overal in Groesbeek stand. De daling op Klein Amerika heeft doorgezet waardoor er in dit deelgebied nog maar één territorium over is, namelijk bij de familie Lamers. De zuidkant van Groesbeek is dus langzaam leeggelopen. Wie had dat kunnen denken van het gebied dat in 2009-2012 nog de hoogste veldleeuwerikdichtheden van heel Groesbeek had?

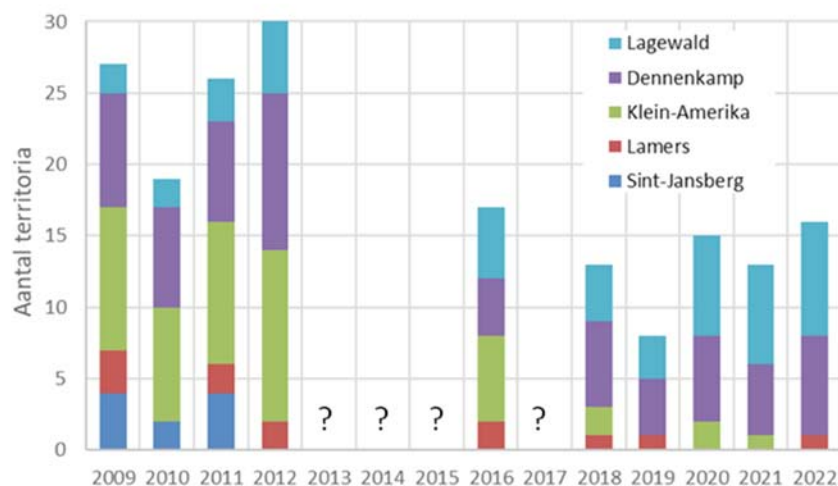
Ook zijn de veldleeuweriken nog steeds niet teruggekeerd bij de Sint-Jansberg. De enige vage schim die bij de Sint-Jansberg nog aan de veldleeuwerik doet herinneren, is de naam van het aardappelras Alouette dat de lokale biologische boer teelt, de Franse naam voor leeuwerik.

Bedreigingen en kansen

Tegenwoordig zitten de Groesbeekse veldleeuweriken dus vooral aan de noordkant en zijn ze bijna verdwenen aan de zuidkant. Aan de noordkant lijken ze het ook vrij goed te doen, aangezien ze er toenemen. Mijn bezoekfrequentie was niet overal gelijk, en in 2019 had ik Lagewald en Dennenkamp niet vaak bezocht, dus daar heb ik misschien wat territoria gemist. Anderzijds heb ik Klein Amerika juist altijd vaak bezocht om daar zeker te zijn van het afnemende aantal. Om er een vinger achter te krijgen waarom de Veldleeuwerik op de ene plek verdwijnt en op de andere plek toeneemt, moet je weten wat de overleving en voortplanting op

Aantal Veldleeuwerikterritoria per gebied

Het aantal territoria van veldleeuweriken in Groesbeek in 2009-2022, opgedeeld naar deelgebied (gebaseerd op alleen eigen tellingen). De veldleeuwerik nam af aan de zuidkant van Groesbeek (Sint-Jansberg en Klein-Amerika) terwijl hij aan de noordkant eerst afnam (Dennenkamp-Lagewald) en daar tegenwoordig weer toeneemt (vooral Lagewald).

de verschillende plekken is. Dat kost veel tijd: nesten zoeken, vogels ringen en individuen volgen. Dat heb ik zelf niet gedaan, maar elders in Nederland is dat wel gedaan en daardoor weet men welke gewassen en welk beheer gunstig of ongunstig zijn voor veldleeuweriken. Over het algemeen zijn twee zaken belangrijk: er moet genoeg voedsel zijn en de nesten en jongen moeten ongestoord kunnen overleven tot het uitvliegen.

De lichte toename op Lagewald komt vermoedelijk vooral door de aanwezigheid van paardenweiden en graanvelden. De weiden worden alleen extensief begraaasd waardoor veldleeuweriken er kunnen broeden zonder het gevaar dat ze uitgemaaid worden voordat de jongen kunnen vliegen (Ottens et al. 2016). Ook zijn de randen en bermen rijk aan kruiden en waarschijnlijk ook aan insecten. Graan is doorgaans ook een veilig gewas om in te broeden, aangezien het al vroeg wordt ingezaaid en weinig wordt bewerkt (informatie Henk Jan Ottens). Ook de terugkrabbeling op Dennenkamp lijkt vooral te liggen aan de aanwezigheid van grasland dat niet intensief gemaaid wordt. Dat zijn hier (veelal extensieve) paarden- en koeienweiden en grasland dat pas laat gemaaid wordt omdat het als paardenvoer dient. De weiden zijn niet monotoon maar bevatten ook kruiden. Verder ligt hier langs de Geleilaan de Ecologische Verbindingszone (EVZ), eveneens een kruidenrijke grasstrook die veel foerageermogelijkheden biedt. Of veldleeuweriken ook in de EVZ nestelen weet ik niet, maar ik vermoed dat ze niet graag dicht bij de opgaande bosjes zitten. In de kruidenrijke akkerrand richting het noorden, parallel aan

het Driesteenepad, zitten vermoedelijk wel enkele nesten. Ook de bermen van paden zijn laag begroeid met kruiden en grassen. Ernaast is doorgaans alleen akkerbouw, kale grond waar veldleeuweriken minder snel een nest zullen maken. De toename op Dennenkamp-Lagewald komt vermoedelijk dus doordat de broedvogels hier (waarschijnlijk) vaak succesvol broeden. De jaarlijkse overleving van volwassen veldleeuweriken is over het algemeen maar 55-65% (zie Donald 2004), dus de aanwas van jongen is belangrijk om de stand van jaar op jaar gelijk te houden of te laten groeien. Als er geen aanwas is, zul je dat snel terugzien in een afnemende stand.

Hoe de veldleeuwerik op Klein Amerika zo snel kon afnemen, is niet helemaal duidelijk. Wat wel in het oog springt is dat er geen extensief beheerde weiden zijn. Er zijn wel grote graslanden waar soms koeien in lopen, maar ze worden ook gemaaid en zijn niet kruidenrijk en vermoedelijk dus ook niet insectenrijk. Alleen in de beginjaren hoorde

Jonge, uitgevlogen veldleeuwerik op de grond

Foto: Nel van den Bergh, 2020

ik nog veldleeuweriken bij deze grote graslanden. Langs het Kiekbergse pad (telgebied Lamers, zie foto op pag. 19) ligt wel een permanente grasstrook, die er mogelijk voor heeft gezorgd dat de veldleeuwerik hier nog voorkomt. Dit is een zgn. erosiestrook, bedoeld om afstromend water af te remmen. Graan staat er ook, vrijwel altijd op de helling richting families Lamers en Beijer en tegenwoordig naar mijn idee ook wat meer in de rest van het gebied. Daarnaast waren er op Klein Amerika soms enkele akkers ingezaaid met wintervoedselmengsel voor vogels in de

De veldleeuwerik is een akkervogel en maakt zijn nest op de grond in open landschappen. Hij gedijt goed in kruidenrijke weides waar hij veel voedsel kan vinden (insecten) en in graslanden en gewassen waar de nesten en jongen niet worden uitgemaaid.

Afbeelding: A.W.

Seaby, uit: W. Beach Thomas, Birds through the year (1922)

winter. In de winter had dit positieve effecten voor de vogels, en er waren veel groenlingen, vinken, kepen, geelgorzen, kneuen en huismussen te vinden (zie ook: Jansma 2013). Ook trokken deze plekken veldleeuweriken aan als het voorjaar eenmaal was begonnen, zoals in 2020 toen beide territoria bij een dergelijke akker zaten. Helaas werd dit perceel later in het voorjaar omgeploegd waarna de veldleeuweriken die er zaten niet meer terugkwamen. Zo'n akker zou dus beter onbewerkt (braakliggend) kunnen blijven tot na het broedseizoen, of heel vroeg bewerkt kunnen worden wanneer er nog geen nesten zijn. Daarnaast zijn de bermten van de paden hier denk ik niet ideaal als broedplek. Ze zijn ofwel vrij smal en kaal, ofwel vrij ruig met opgaande struiken en bosjes. Ook is de drukte van mensen op de paden in dit gebied erg toegenomen. Op sommige dagen zie je in dit kleine gebied in één oogopslag ruim 20 mensen lopen, fietsen, en soms zelfs met een motor crossen. Dat is ook ongunstig voor een veldleeuwerik omdat hij alleen op rustige momenten met voer naar het nest gaat, als dit dicht bij het pad zit. Mijn indruk is dat de recreantentoeename hier veel sterker is gegaan dan aan de noordkant van Groesbeek.

Zonneparken

De veldleeuwerik heeft het de afgelopen decennia zeer zwaar te verduren gehad. Het is dus mooi dat deze broedvogel nog steeds standhoudt in Groesbeek en nu plaatselijk zelfs toeneemt, namelijk op Dennenkamp en Lagewald. Maar, precies bij deze twee plekken wordt eraan gedacht om eventueel zonneparken te gaan bouwen! Het gaat om de

plangebieden Boersteege en Lagewald. Het is lastig te voorspellen welk effect een eventueel zonnepark zal hebben op de stand van de veldleeuwerik. Omdat zonneparken een nieuw fenomeen zijn, is er niet veel kennis over de gevolgen voor vogels, maar er zijn wel enkele onderzoeken verricht. Het lastige is alleen dat die onderzoeken vooral buitenlands zijn, en gebaseerd op weinig plekken, weinig jaren en soms weinig tellingen. Dus moeten we voorzichtig zijn met de conclusies, ook omdat het effect in Groesbeek niet hetzelfde hoeft te zijn.

Wat de onderzoeken in ieder geval duidelijk maken, is dat de inrichting en het beheer van zo'n zonnepark cruciaal is voor het gevolg voor de biodiversiteit. Als er monotoon raai-gras wordt ingezaaid, komt er weinig terecht van planten- en insectendiversiteit. Als er vaak wordt gemaaid of intensief begraaasd, krijgen insecten en vogels als veldleeuwerik ook weinig kans (zie Parker et al. 2013, Montag et al. 2016). De hoogste diversiteit werd verkregen door een kruidenrijk mengsel in te zaaien en extensief schapen te laten grazen in de winter en het voorjaar, niet in de zomer. Ook is een ruime opzet van belang, zowel in het park als de randzone eromheen.

Maar de vraag is ook: is een zonnepark een verbetering ten opzichte van wat er eerst lag? Ook dat verschilt heel erg per plek. Het hangt er namelijk helemaal van af waar je het mee vergelijkt. Sommige onderzoeken concluderen dat zonneparken een positief effect op de biodiversiteit hebben, maar dat komt vooral doordat ze de parken vergelijken met intensieve akkerbouw. Dat is natuurlijk niet verrassend, zeker als ze het hebben over plantendiversiteit. Aan de andere kant, als onderzoeken de zonneparken vergelijken met extensief grasland, dan scoort het zonnepark niet beter of zelfs slechter op biodiversiteit en dichtheid aan veldleeuweriken (Parker et al. 2013, Montag et al. 2016). De onderzoeken rapporteren dat er veldleeuweriken voedsel zoeken in zonneparken (mits die goed ingericht en beheerd zijn), dat ze er territoria kunnen hebben, en dat ze zelfs in de randzone van de zonneparken kunnen broeden (Montag et al. 2016, Badelt et al. 2021). In het Verenigd Koninkrijk stelden Montag et al. (2016) ook territoria midden in zonneparken vast. Wil Beeren meldt zelfs dat de veldleeuweriken in het Brabantse

Budel ook tussen en onder de panelen van een zonnepark kunnen broeden (zie Statkraft 2022) en dit werd ook in Duitsland vastgesteld (Tröltzsch & Neuling 2013). Het aantal Veldleeuweriken dat in zonneparken broedt, is soms hoger, soms gelijk, soms lager dan in het vergelijkingsgebied (Tröltzsch & Neuling 2013, Montag et al. 2016, Badelt et al. 2021). Dat hangt wederom volledig af van het beheer van het zonnepark en van wat het vergelijkingsgebied is.

In Groesbeek overlappen beide plangebieden voor zonneparken elk met 1 territorium. Daarnaast is het plangebied 'Zonnepark Boersteeg' omgeven door een handvol andere territoria waarvan de vogels ook geregeld in de huidige paardenweiden van het plangebied foerageren. Of dat kan voortbestaan met een zonnepark hangt geheel af van het beheer en de inrichting. De ondernemer voor het plangebied 'Zonnepark Lagewald' (TPSolar) zegt natuurinclusief te willen werken, overlegt met lokale groene clubs en vraagt advies aan Sovon Vogelonderzoek Nederland, met name voor de soorten patrijs en veldleeuwerik. Dat is mooi. Maar vervolgens concludeert TPSolar dat de vereisten van patrijs en veldleeuwerik tegenstrijdig zijn en dat ze zich dus beter alleen op de patrijs kunnen richten, wat Sovon vervolgens zelfs onderschrijft. Waarom? Waarom niet wat creatiever, bijvoorbeeld met een brede, kruidrijke randzone aan de noordwestzijde? En sowieso: waarom zou je het gebied vanaf de bureautafel ontwerpen op basis van een of twee doelsoorten? Er leeft nog veel meer dan dat. Zeker bij Boersteeg is het belangrijk om te weten wat er nu al zit (jaarrond), en

hoe ook dát behouden of zelfs vermeerderd kan worden. Extensieve weides kunnen erg soortenrijk zijn aan planten en insecten.

Het Groesbeek van de toekomst

Inmiddels is het alweer 14 jaar geleden sinds ik de veldleeuweriken in Groesbeek begon te tellen, wat bijna de helft van mijn leven is. Zelfs in die korte tijd heb ik allerlei veranderingen in het gebied gezien. Wat mij vooral aangrijpt, is dat een aantal mooie, oude landschapselementen is verdwenen. Prachtige, bloemrijke, diep ingesleten landweggetjes (het voelde er alsof je zo een halve eeuw terug in de tijd ging) zijn bijvoorbeeld geëgaliseerd en verdwenen in een akker, en ook ruige, bloemrijke koeienweiden zijn omgevormd tot akkers. En bovenal, dat het op sommige plekken zo pijnlijk stil is geworden. Niet alleen de veldleeuwerik is lokaal verdwenen maar ook bijvoorbeeld de Kievit (zie: Thissen et al. 2017).

Tegelijkertijd heb ik sterk de indruk dat het aantal recreanten juist is toegenomen. Waar ik vroeger alleen enkele hondenuitlaters tegenkwam, is het nu soms echt druk. Een andere ontwikkeling is de elektrische fiets. Die zorgt ervoor dat steeds meer mensen gemakkelijk afgelegen gebieden bereiken. Maar, ze rijden er vervolgens zo pijnlijk snel doorheen dat ze mij soms de weg vragen waarna blijkt dat ze géén idee hebben waar ze nou eigenlijk zijn. De wandelaars die wél langzaam door het gebied gaan, zie ik in toenemende mate met hun gedachten elders doordat ze oordopjes of een koptelefoon dragen. De boer zit voornamelijk in de tractor waar alleen de motor en de radio te horen zijn. Met andere woorden: wie hoort de veldleeuwerik nog? We raken op deze manier erg gescheiden van onze omgeving. Onbekend maakt onbemind, en dat geldt ook voor de veldleeuwerik. De toeristen die van buiten Groesbeek komen, kijken hun ogen uit terwijl ze het landschap hier bewonderen, on-Nederlands mooi, maar zij weten niet wat er allemaal verdwenen is.

Dat staat allemaal in schril contrast met wat de lokale vogelaar ziet. Op sommige plekken zie ikzelf vooral pijnlijke leegte. Wat is een mooi landschap en biodiversiteit ons waard? Zijn we bereid om te betalen voor moeijkere, maar betere oplossingen (bijv. zonne-

Omgeving Dennenkamp, gefotografeerd vanaf het Buutebossepad. Rechts de paardenwei tevens plangebied van het Zonnepark Boersteeg, te midden van territoria van de veldleeuwerik. Foto: Nel van den Bergh, 2020

Drukke op de Zevendalsebaan tussen Klein Amerika en het Zevendal. Niet alleen van wandelaars, ook mountainbikers, ruiters, aangespannen wagens en zelfs motoren(!) maken hier gebruik van een uitgezette route.
Foto: Victorien Mertens, 2021

panelen op daken)? Kan het niet een tandje minder met ons verbruik van energie en onze consumptie, om daarmee het milieu te sparen? Kiezen we voor écht duurzame opties? Laten we daarnaar handelen, niet alleen bij de stembus maar ook in het dagelijks leven. En hopelijk zijn de zingende parachootjes dan nog lang te horen in Groesbeek.

Kees Schreven

Literatuur

- Bos J. (2018) Veldleeuwerik, pp. 426-427 in: Sovon Vogelonderzoek Nederland (2018) Vogelatlas van Nederland. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- Donald P.F. (2004) The Skylark. T&AD Poyser, Londen.
- Gavin J.M. (1978) On to Berlin. Bantam Books, New York, VS.
- Hegemann A., van der Jeugd H.P., de Graaf M., Oostebrink L.L. & Tieleman B.I. (2010) Are Dutch Skylarks partial migrants? Ring recovery data and radio telemetry suggest local coexistence of contrasting migration strategies. *Ardea* 98: 135–143.
- Jansma A. (2013) Wintervoedsel voor akkervogels in Groesbeek. *Mourik* 39(2): 52-55.
- König H. (2013) Feldlerche - *Alauda arvensis*, pp. 316-317 in: Grüneberg C., Sudmann S.R., Weiss J., Jöbges M., König H., Laske V., Schmitz M. & Skibbe A. (2013): Die Brutvö-

gel Nordrhein-Westfalens. NWO & LANUV (Hrsg.), LWL-Museum für Naturkunde, Münster.

- Ottens H.J., Hakkert J. & Wiersma P. 2016. Effect van uitgesteld maaibeheer op broedsucces van Veldleeuweriken. Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda.
- Schreven K. (2017) Verspreiding en trends van de Veldleeuwerik als broedvogel in Groesbeek in 2009-2016. *Mourik* 43(1): 26-36.
- Thissen J., van der Horst Y. & Schreven K. (2017) Weidevogelbescherming in Groesbeek 2002-2017. *Groesbeeks Milieujournaal* 169: 8-14.
- Van Dijk A.J. & Boele A. (2011) Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Specifiek over natuur in zonneparken:

- Badelt O., Niepelt R., Wiehe J., Matthies S., Gewohn T., Stratmann M., Brendel R. & von Haaren C. (2021) Integration von Solarenergie in die niedersächsische Energielandschaft (INSIDE). Niedersächsisches Ministerium für Umwelt, Energie, Bauen und Klimaschutz.
- Montag H. Parker G. & Clarkson T. (2016) The effects of solar farms on local biodiversity: a comparative study. *Clarkson & Woods and Wychwood Biodiversity*.
- Parker G.E. & McQueen C. (2013) Can Solar Farms Deliver Significant Benefits for Biodiversity? Preliminary Study, *Wychwood Biodiversity and Rowsell & McQueen*.
- Statkraft (2022) <https://www.statkraft.nl/nieuws/news-and-stories/archive/2022/verscholen-veldleeuweriken-in-biodivers-budels-zonnepark/>
- Tröltzsch P. & Neuling E. (2013) Die Brutvögel großflächiger Photovoltaikanlagen in Brandenburg. *Vogelwelt* 134: 155 – 179.
- Van der Linden C. (2022) <https://www.mooirooi.nl/nieuws/natuur/60332/henk-sierdsema-zonnepanelen-funest-voor-de-torenavalk-en-veldlee>

Met dank aan Nel van den Bergh die mij informatie gaf over de planning van zonneparken in Groesbeek, en aan Gert Ottens (Vogelbescherming) en Alrike Dreissen (Bureau Waardenburg) voor hun aanvullende informatie over biodiversiteitsonderzoek in zonneparken en het effect op vogels.

Nieuws uit het bestuur

Maandelijks komt het bestuur van de WMG bijeen. De afgelopen maanden kwamen o.a. de volgende onderwerpen aan de orde:

- Reomieterrein. In juni heeft de WMG een brief gestuurd naar de projectontwikkelaar Schipper Bosch (en omliggende gemeenten) waarin we erop wijzen dat volgens het huidige bouwplan een deel van de bebouwing ca. 22 meter boven het pol-derniveau zal gaan uitsteken. Dat vinden wij landschappelijk niet acceptabel. Het bericht is overgenomen door De Gelderlander. Schipper Bosch heeft contact met ons opgenomen.
- De bouwplannen op het terrein van Groen Groesbeek zijn concreet geworden. De WMG heeft gereageerd met een schriftelijke zienswijze op het ontwerp bestemmingsplan dat deze zomer ter inzage lag.
- Nieuwbouwplannen Dekkerswald. De projectontwikkelaar is in gesprek met allerlei betrokkenen. Een delegatie van de WMG heeft een terreinbezoek gebracht.
- Wijnbouwcentrum. Bij de inrichting van het terrein van het wijnbouwcentrum zijn er afspraken gemaakt met de WMG. Een deel van die afspraken is niet nagekomen. Hierover heeft het bestuur een brief gestuurd. Verder dreigt er een conflict tussen het wijnbouw centrum en de buurt vanwege geluidsoverlast in de avonden.
- De WMG heeft bezwaar ingediend tegen de bomenkap op/bij het Schreventerrein aan de Gooiseweg. De bezwarencommissie heeft de bezwaren grotendeels ongegrond verklaard. Wel wordt de gemeente opgeroepen meer duidelijkheid over haar beleid te scheppen.
- Bij het dorp Berg en Dal is een deel van de MTB-route op last van de provincie gewijzigd om de natuur (met name het beschermde vliegend hert) beter te beschermen. De WMG was betrokken in dit proces.
- De eigenaar van het Biesterveld, de plas en omliggend terrein ten noordoosten van Leuth bij de boerderij de Biesterhof, heeft plannen om het terrein te ontwikkelen. Hij heeft o.a. de WMG gevraagd om hierbij mee te kijken om een inschatting te maken van de natuurpotentie.
- Fietspad spoorkuil. We hebben dit seizoen opnieuw het aantal doodgereden reptielen geteld. Ook dit jaar zijn er veel zandhagedissen gesneuveld. Bureau Waardenburg doet onderzoek naar de populatie. De WMG hoopt dit najaar een constructief gesprek te kunnen voeren met het nieuwe college van B&W over te treffen maatregelen om het aantal slachtoffers te beperken.
- De energietransitie. De ontwikkeling van zonnevelden in de gemeente lijkt op een laag pitje te staan. Verder heeft de WMG bij de Kreis Kleve een bezwaar ingediend tegen de nieuwe plannen voor windmolens nabij het Reichswald.
- De algemene ledenvergadering vond dit jaar plaats op 22 juni in de Tullekesbom. Vanwege het mooie weer kon de vergadering buiten gehouden worden onder de dikke eik. Na afloop was er een interessante excursie langs de nieuwe Ashorster Beek.
- Omgevingsvisie. De gemeente heeft een reeks inloopavonden gehouden over de toekomstige inrichting en ontwikkeling van de gemeente. Verschillende bestuursleden hebben de avonden bezocht en ingesproken.
- Een van onze vrijwilligers heeft in het centrum van Groesbeek opnieuw verkeersstellingen uitgevoerd. Het is duidelijk dat de verkeersdrukke de afgelopen jaren is toegenomen.
- In kleine commissie wordt verder gewerkt aan de voorbereiding van ons 50-jarig jubileum, volgend jaar.

Graag verwijzen we naar de website van de WMG: <https://www.wmg-groesbeek.nl> Daar vind je altijd actuele informatie over de belangrijkste onderwerpen. Door regelmatig even te kijken bij 'Nieuws' blijf je goed op de hoogte. Voor eventuele vragen kun je altijd één van de bestuursleden benaderen. Hun namen vind je op de website.

Remco Vogel

Een bijzondere voedseltuin in Groesbeek

In Groesbeek is het hebben van een moestuin voor veel mensen een leuke hobby die ook nog eens bijdraagt aan lekker en gezond eten op tafel. Jammer genoeg heeft niet iedereen de mogelijkheid en kennis om een eigen moestuin te hebben. Veel schrijnender is dat niet iedereen in staat is om elke dag voldoende gezond voedsel te kopen. Bewoners die dat lot treft kunnen gelukkig terecht bij de Voedselbank.

Sinds begin 2022 heeft Groesbeek een voedseltuin, gelegen aan de Cranenburgsestraat (rechts naast De Linde). Het voorheen braakliggende stuk grond van ca. 2.000 vierkante meter is door de gemeente Berg en Dal in gebruik gegeven aan de nieuw opgerichte Stichting Voedseltuin Groesbeek. De Voedseltuin Groesbeek is een zelfstandige stichting ontstaan vanuit de Voedselbank Groesbeek en omstreken, met twee doelstellingen:

1. Het telen van groente voor de ca. 100 gezinnen/250 mensen die wekelijks gebruik maken van de Voedselbank Groesbeek en omstreken, als aanvulling op het huidige aanbod verse groenten via de kringloopwinkel Groesbeek.
2. Ontspanning en gezelligheid bieden aan iedereen (ervaren of onervaren, jong en oud) die als vrijwilliger, plezier beleeft aan het gezamenlijk tuinieren in een moestuin.

De huidige bestuursleden Jean Paul van Kuijk, Wopke Veenstra en Remco Vogel zijn de initiatiefnemers van de Voedseltuin Groesbeek. Eerst hebben ze in Arnhem gekeken hoe de voedseltuin Stadslandbouw Mooieweg daar

De voedseltuin bestaat uit een vollegrondsgedeelte en een tunnelkas.

Op 2 juli 2022 is de Voedseltuin Groesbeek officieel geopend door wethouder Irma van de Scheur. Chris van Aar maakte het bord.

was opgezet en georganiseerd. Daarna hebben ze het idee voorgelegd aan de gemeente Berg en Dal. Daar werden ze vanaf de start welwillend geholpen om het plan voortvarend van de grond te krijgen. De gemeente kon dit recent aangekochte perceel al snel ter beschikking stellen aan het initiatief.

Op 2 juli 2022 werd de Voedseltuin Groesbeek officieel geopend door wethouder Irma van de Scheur. De portefeuille van deze wethouder bevat onder andere welzijn en volksgezondheid en participatie, vandaar dat zij de aangewezen persoon is om op deze dag het mooie toegangsbord te onthullen. Ik ging kijken bij de opening. Het is een feestelijke, goedbezochte hapening met heerlijk zonnig weer en met verstrekking van lekkere vruchtensapjes en groentetappa's. Sjan Martens, een van de vrijwilligers, heeft ze zelf gemaakt. Ze vindt het heel leuk en gezellig, vertelt ze, om hier vrijwilliger te zijn nadat ze vorig jaar vervroegd met pensioen is gegaan. Ze is ook nog vrijwilliger bij omroep Berg en Dal en bij het huis-aan-huisblad De Rozet. Ze is thuis opgegroeid met een grote moestuin en voelt zich daarom hier helemaal senang. De dagen dat er wordt gewerkt zijn maandagmiddag, donderdagochtend en zaterdagochtend.

De voedseltuin is een hele leuke manier om iets te betekenen voor een ander, zegt voorzitter Jean Paul van Kuijk in een interview met de Gelderlander. En een mooie aanvulling op het pakket dat er nu is. Wopke Veenstra vertelt tijdens diezelfde uitzending dat voed-

Bestuur (staand, met strohoed) en vrijwilligers van de voedseltuin. Links de wethouder. De stacaravan wordt als koffiekeet en schaftruimte gebruikt.

selbanken steeds meer moeite hebben om het aanbod voldoende en gezond te houden. Het aanbod vanuit supermarkten neemt af omdat er beleid wordt gevoerd tegen verspilling, bijvoorbeeld door producten met 35% korting aan te bieden als de houdbaarheidsdatum nadert. Op zichzelf natuurlijk heel goed maar dit is nou net een lastig bijeffect. Daarom zijn de initiatiefnemers gestart met het idee van een voedseltuin die verse groenten, kruiden en straks ook wat klein fruit oplevert.

Op donderdagochtenden wordt er geoogst zodat de groenten zo vers mogelijk kunnen worden toegevoegd aan de voedselpakketten. Die worden elke vrijdagochtend samengesteld en vrijdagmiddag kunnen ze worden opgehaald door de klanten. Het werkgebied van de Voedselbank Groesbeek e.o. omvat de gemeenten Berg en Dal, Heumen en Mook en Middelaar. Uitgiftepunten zijn er in Groesbeek, Malden, Millingen aan de Rijn en Ooij.

Remco Vogel opent het officiële gedeelte door iedereen te bedanken die heeft bijgedragen aan de realisatie van de Voedseltuin Groesbeek en bedankt ook de vrijwilligers die er nu wekelijks aan de slag zijn. De wethouder vertelt mij later dat ze trots is dat zoveel mensen hieraan bijdragen: 'De eerste keer dat ik hier kwam was het een woestenij en moet je nu zien hoe prachtig het er uit ziet. Er is al wat fruit, er is water en al veel groenten. Er is ook geld beschikbaar

om kinderen bij de tuin te gaan betrekken. En tevens wil Pluryn ook graag een voedseltuin gaan aanleggen en samenwerken met deze tuin, vertelt ze. Als wethouder vind ik het leuk om dit soort initiatieven te helpen waarmaken.'

Wat deze voedseltuin extra bijzonder maakt is dat er op een biologische manier wordt geteeld. Dat betekent bijvoorbeeld dat er geen pesticiden worden gebruikt om ongedierte en onkruid te bestrijden. De kennis om dit vanaf de start goed en deskundig aan te pakken komt van een van de vrijwilligers, Riet Heurkens. Zij heeft 30 jaar lang samen met Coby Vrehe in Groesbeek een biologisch-dynamisch tuinbedrijf gerund waarbij wekelijks 250 klanten van een pakket seizoengroenten werden voorzien. Riet is nog steeds samen met Coby eigenaar van De

Riet Heurkens helpt de vrijwilligers met de planning van zaaien, planten en poten. Ook geeft zij advies over hoe de biologische teelt het beste kan plaatsvinden.

Bron, ze verbouwen nu geen groenten meer maar hebben nog wel vee. Lang geleden zijn ze in Groesbeek gestart als pioniers van de biologisch-dynamische tuinbouw. Er heeft tweemaal een interview met hen gestaan in het Milieujournaal (nummer 81 in 1995 en nummer 178 in 2019).

In deze voedseltuin maakt Riet de teeltplan-

De voedseltuin wil haar vrijwilligers ook een sociale ontmoetingsplaats bieden.

nen en geeft de vrijwilligers aanwijzingen. Dat er een professional bij is betrokken is goed te zien. De tuin levert na een paar maanden al een substantiële bijdrage aan de voedselpakketten op. Riet had zelf ook niet verwacht dat er al zo snel zulke mooie producten zouden zijn. Ze wil ook graag bloemen gaan verstrekken, vertelt ze. Zelf heeft ze veel dahlia's in de tuin en het lijkt haar heel leuk om een bosje mee te geven.

Er zijn veel meer vrijwilligers aanwezig op deze zonnige dag. Vrijwilligers die meewerken in de tuin en een groep technische mensen die allerlei klusjes opknapt. Een van hen is Chris van Aar uit Breedeweg. Hij heeft 'het dakje voor de solidariteit' getimmerd dat nu bij de ingang is geplaatst waar de opening plaatsvindt. 'Het is een dakje als symbool voor de mensen die het nodig hebben', vertelt hij. Het hout komt van een boom die met de laatste storm in juni is omgegaan nabij De Bruuk, een Cyprusconifeer. Het is bijzonder hout dat heel duurzaam is en goed bestand is tegen weer en wind. Chris liep er toevallig voorbij op het moment dat de bomen werden verzaagd tot stookhout. Met flink wat overredingskracht lukte het hem om er twee mooie planken uit te vissen. Het is altijd zoeken naar mogelijkheden en kansen, beaamt hij.

Het is duidelijk dat de vrijwilligers het naar hun zin hebben in de voedseltuin. Stefan is er op zaterdag. Hij vindt het heerlijk om er de dag mee te beginnen, ontspannen, meditatief en iets doen voor de medemens.

Hij las toevallig op internet dat er vrijwilligers werden gezocht en meldde zich direct aan. Hij voelt zich hier tussen gelijkgestemden en daarmee minder alleen in Groesbeek. Hij vindt het wel belachelijk dat er voedselbanken nodig zijn, dat zegt iets over de grote ongelijkheid in de maatschappij.

Vrijwilligers van de Voedselbank Groesbeek en Millingen zijn ook present. Ik vraag hen of de klanten van de voedselbank het voedsel uit de tuin kunnen waarderen. Het wordt over algemeen goed gewaardeerd maar soms weten klanten niet hoe ze groenten moeten bereiden, bijvoorbeeld snijbiet is voor veel mensen een onbekende groente. Er wordt niet altijd alles meegenomen, onbekend maakt onbemind. Het is daarom een goed idee om ook recepten mee te gaan geven. Hoe simpeler, hoe beter.

Jeanne Mertens

Bronnen

<https://www.voedselbankgroesbeek.nl/>

<https://www.voedseltuingroesbeek.nl/>

De veganistische keuken

Beste lezer,

In deze tijden van extreme hitte en gebrek aan water beseffen we nog meer hoe het klimaat schreeuwt om aandacht. Het kan een ideale wereld zijn als we in plaats van al die lege grasweilanden de natuur haar gang konden laten gaan. Geen maisvelden voor veevoer, maar mooie bomen die het klimaat koelen. Als er geen veevoer geteeld hoeft te worden, is er veel meer ruimte voor duurzame groenten en de natuur.

Vandaag maken we snacks met bladerdeeg en vegan vulling. In het diepvriesvak van de supermarkt liggen verschillende soorten bladerdeeg met 10 plakjes. Let op: roomboter bladerdeeg is niet vegan! Ik vind 10 saucijzenbroodjes best veel, maar om de oven aan te zetten voor 4 broodjes vind ik ook geen prettig idee. Daarom maak ik een combinatie van 4 saucijzenbroodjes en 6 broodjes met linsenvulling. Deze kun je koud eten, dus heel handig voor later. Linzen zijn een goede vleesvervanger, ze zitten boordevol met eiwit, ijzer en vitamines.

Saucijzenbroodjes en linsenvulling pakketjes

Ingrediënten:

10 plakjes bladerdeeg

olijfolie

kerriepoeder

Voor de linsenvulling pakketjes (6 stuks):

1 blikje Bio+ linzen 400 gram

3 stengels bosui of 1 kleine prei

1 sjalotje

3 teentjes knoflook

2 eetlepels sojasaus

olijfolie

Kruidenmengel:

1 theelepel gemalen komijnzaad

1 theelepel gemalen korianderzaad

1 theelepel kardemompoeder

1 theelepel chilivlokken of 1 theelepel sambal

Voor de saucijzenbroodjes (4 stuks):

1 ereburger van de Vegetarische Slager

klein scheutje plantaardige melk

We beginnen met de linsenvulling. Bak de ui glazig in een wok met olijfolie en voeg de knoflook en bosui/prei toe. laat het mengsel een paar minuten bakken. Doe nu ook de specerijen erbij en bak deze kort mee, tot ze gaan geuren. Haal de pan van het vuur en roer de afgegoten linzen door het uienmengsel. Laat afkoelen.

Haal de plakjes bladerdeeg uit de verpakking en laat deze op kamertemperatuur ontdooien. Verwarm de oven voor op 200°C en bedek een ovenplaat met bakpapier.

Voor de vulling van de saucijzenbroodjes gebruik ik 1 ereburger gedeeld in 4 partjes en hiervan maak ik rolletjes die iets korter zijn dan de lengte van het plakje bladerdeeg. Leg op ieder deegplakje een partje aan een kant en hou de randen vrij. Vouw het plakje dicht en druk de zijkanten met een vork dicht, zodat ze een mooi patroon krijgen. Met een kwastje bestrijken met wat plantaardige melk.

Leg voor de linsenvulling pakketjes van ongeveer 1 eetlepel linsenvulling in het midden van elk plakje bladerdeeg en vouw de flappen voorzichtig dicht zodat het mooie driehoekjes worden. Pas op dat er geen vulling tussen de randjes terecht komt, want dan plakken ze niet goed. Bestrijk de samengevouwen randjes van het bladerdeeg met olijfolie en druk het dicht met een vork. Leg de flappen voorzichtig op de ovenplaat. Smeer de bovenkant van elke flap in met wat olie en sprenkel er een klein beetje kerrievoer overheen.

Schuif de bakplaat in de oven en bak de broodjes ca. 20 minuten tot ze licht goudbruin zijn.

Marga van Bommel

*De eerste appel in het
nieuwe voedselbos!*

zullen wat langer duren. Het hangt ook af van de aanplant. Er worden jonge en volwassen bomen en struiken door elkaar gezet. Veel fruit is ook bestemd voor de dierenwereld: insecten, dassen, vogels. Inmiddels zijn er al meer dan 1.000 planten gezet in het afgelopen jaar. Op dit moment werken ze er met zijn drieën meestal één keer per week.

Bij het planten is het belangrijk om veel te kijken wat het goed doet en wat niet. De ondergrond is heel gevarieerd, zand en leem en löss. Het terrein stond bekend als een moeilijk, nat stuk land. Planten hebben hier tijd nodig om op gang te komen, te wortelen. Daarna gaat het hard vanwege de goede vruchtbaarheid.

Op mijn laatste vraag 'Wat heeft het tot nog toe aan jullie gebracht?' komt als antwoord dat de ruimte hier op De Horst zo'n rijk

gevoel geeft. En dat de samenwerking met zijn drieën veel voor hen betekent. En dat het werken in de natuur een goede balsem is tegen het gevoel van depressiviteit dat je kunt krijgen van het wereldnieuws. En Dick sluit af met de wens om ook anderen met het initiatief te inspireren: 'We hopen volgend jaar bijvoorbeeld een open dag te kunnen organiseren.'

Remco Vogel

Ons voedsel: komkommer

Dit is deel 19 van een reeks artikelen over ons voedsel. Ik wil in deze reeks belangrijke voedingsmiddelen, van zowel plantaardige als dierlijke oorsprong, nader bekijken door een biologenbril. Maar ik zal ook de cultuur-, dieet- en milieu-aspecten niet verwaarlozen.

Deze keer wil ik graag met u kijken naar de komkommer. En niet alleen omdat ik dit geschreven heb in de komkommertijd! Er is zeker een hoop interessants te leren over komkommers. En om het extra leerzaam te maken, smokkel ik een beetje en haal ik er nog wat familieleden van de komkommer bij die u allemaal kent.

Of de komkommer, een zgn. vruchtgroente, nu zo belangrijk is voor onze voedselvoorziening zou u best kunnen betwijfelen. De constatering dat een komkommer voor 90% procent uit water bestaat is namelijk volkomen terecht. Of eigenlijk is het 95% of nog meer. Dat zal in ieder geval te maken hebben met het feit dat een komkommer in de kas tien keer zo zwaar wordt in twee weken tijd. Dat doen niet veel vruchten hem na!

De komkommer heeft inderdaad weinig voedingswaarde, per 100 gram ongeveer 1 gram elk van eiwit, vet en koolhydraten. Zelf vind ik dat geen bezwaar, een komkommer eet je meestal vooral voor de beleving. Het gaat om de frissigheid, het contrast van de milde smaak en vooral het knapperige mondgevoel bij het kauwen. Een boterham met kaas én plakjes komkommer is echt wat anders dan een gewone boterham met kaas, terwijl de komkommer qua smaak eigenlijk een bijrol speelt.

Onderschat ook nooit het belang van een paar plakjes komkommer (al dan niet aangemaakt met wat azijn) bij een pittige en/of zoute maaltijd. Daar heeft u vast al eens profijt van gehad, ik in ieder geval wel! Ik was een paar maal in de Aziatische tropen en er zat bij bijna elke maaltijd een garnituur van enkele dikke plakken geschilde komkommer, een paar plakjes tomaat en wat rauwe sjalot.

De zeer droogteresistente Gehoornde meloen (Cucumis metuliferus) komt uit Zuidelijk Afrika o.a. de Kalahari woestijn, maar wordt geteeld en verhandeld vanuit Nieuw Zeeland. Onder de handelsnaam Kiwano kom je hem soms in de supermarkt tegen.

Foto: Kaldari

De komkommerplant, botanische illustratie. De Komkommer heeft twee soorten bloemen, linksboven de mannelijke met meeldraden en rechtsonder de vrouwelijke met stamper en vruchtbeginsel. Let ook op de opgerolde kurknettrekkervormige hechtrank middenonder. Door deze ranken is de komkommer een echte klimplant.

Een prima combinatie met scherp eten is mijn ervaring. Maar ook als u enkel liefhebber bent van de Hollandse pot, dan kent u uiteraard de heerlijk frisse, met azijn en suiker aangemaakte, komkommerplakjes bij de zomerse maaltijd. En natuurlijk de in waaiervorm gesneden augurk bij de uitsmijter, koude schotel of gestoofde runderlappen. Een augurk is namelijk gewoon een vrucht van een klein komkommerras, speciaal veredeld ten behoeve van de conservering in azijn. En over zuur gesproken: mensen die de haringkar frequenter kennen uiteraard de rolmops en de zure bom, echte klassiekers.

Hoe het heet wat je eet

Etymologisch heb ik deze keer niet zo heel veel te melden. Onder biologen heet de komkommer *Cucumis sativus*, een naam die een Latijnse achtergrond heeft. De Romeinen spraken over 'cucumis' en 'cucumber' als ze het over (mogelijk) een komkommer hadden, maar het is niet duidelijk waar in hun taal

het woord vandaan kwam. Het Nederlandse woord komkommer lijkt me een directe afleiding uit het Latijn. Mogelijk zaten de Fransen er nog tussen, daar heet de komkommer 'concombre'.

Het woord 'sativus' betekent eenvoudigweg 'gecultiveerd', als in 'geteeld'. Dit is een zeer gebruikelijke naam voor landbouwgewassen. Eerder zagen we al *Pisum sativum* (erwt) en *Allium sativum* (knoflook), maar ook haver, rijst, rucola, tamme kastanje, sla en pastinaak heten met hun soortnaam *sativa*, *sativum* of *sativus*. Hun geslachts- of genusnaam, die in de wetenschappelijke naam vooraan staat, is uiteraard wel anders.

Het woord augurk lijkt afkomstig uit het oud Pools of een andere Slavische taal: Ogurek. De Slavische talen kregen het waarschijnlijk uit middeleeuws Grieks. Duitsers gebruiken een afgeleide hiervan voor komkommer: Gurke.

Botanie

Zoals u uit het voorafgaande al had kunnen afleiden is de komkommer een soort in het genus *Cucumis*. En dit geslacht is weer onderdeel van de Komkommerfamilie, ook wel: Cucurbitaceae. Het gaat hier om een interessante plantenfamilie met ongeveer 1.000 wilde soorten. In Nederland is daarvan alleen

In hete zomers kun je ook in Groesbeek watermeloenen oogsten. Deze is voortgekomen uit een AH 'moestuintje'.

Foto: Niek Willems, teler Jos van Rooij

binnen de Cucurbitaceae: *Citrullus*. Dat zou ik zelf op basis van de vrucht trouwens nooit gedacht hebben, en dat komt door de smaak van het lichtgroene deel van de schil van de watermeloen. Als je daar op knaagt proef je duidelijk (zoutige) komkommer. In Rusland worden stukken van deze binnenschil zelfs net als augurken en komkommers ingelegd in het zuur.

Het tweede belangrijke geslacht in de komkommerfamilie is *Cucurbita*. Daarin vinden we alle pompoenen en alle courgetteachtigen. Feitelijk zijn de courgette en ook de patisson zgn. 'mergpompoenen', die hier echter onder hun ras- of typenaam bekend zijn geworden. Gebruikers van biologische groentepakketten zullen nu ongetwijfeld gedacht hebben 'o ja, de patisson'. Voor alle anderen: de patisson is een platte, ufo-vormige, vaak witte vruchtgroente die hetzelfde smaakt als een courgette. Courgettes zijn er trouwens ook in méér vormen dan de bekende donkergroene cilinder. Voor de moestuinier is er bijvoorbeeld een bolvormig ras, en er zijn ook knalgele courgettes en courgettes met strepen. In Angelsaksische landen zijn onder andere de termen 'marrow', 'squash' en 'gourd' in zwang voor mergpompoenen, dus mocht u een recept tegenkomen op het internet, dan kunt u daar gewoon courgette voor in de plaats gebruiken. De courgette zelf wordt in het Amerikaans-Engels trouwens 'zucchini' genoemd, dus daar kunt u ook nog op zoeken.

De heggerank die kwam menig wandelaar al tegen. Het is inderdaad een rankende klimmer in heggen. De besvruchten (inzet rechtsonder) zijn weliswaar rood en aantrekkelijk van uiterlijk, edoch niet eetbaar. Foto's: AnemoneProjectors, Guillermo César Ruiz Sabenica

de oneetbare Heggerank inheems, maar in de Cucurbitaceae-familie zit nog een heel aantal andere gewassen die we wél graag op onze borden zien.

Cucumis is voor ons meteen het belangrijkste geslacht, met naast de komkommer ook alle soorten (suiker)meloenen. Of die nou glad zijn, gestreept of met netvormige kurkribbels, rond, lang of breed, geel, groen of oranje: voor de wetenschap heten ze allemaal *Cucumis melo*. Maar de watermeloen hoort daar niet bij! Die heeft een eigen geslacht

Patisson in een Duitse supermarkt. Het gebruikelijkst is de schijf-vormige witte variant. Foto: Niek Willems

In het geslacht *Cucurbita* zitten voor ons drie soorten van betekenis. *Cucurbita pepo* is de gewoonte met daarin de courgette, patisson, de kleine bolronde oranje 'winkelpompoen' en de wat grotere 'Halloween-pompoen'. Deze vruchtgroenten zijn dus allemaal dezelfde botanische soort. Sterker nog: heel veel (absoluut oneetbare!) sierkalebassen zijn ook dezelfde soort. Het verschil zit hem in de ondersoort of het ras. De uit de winkel bekende oranjeroze flespompoen is een zustersoort, *Cucurbita moschata*, en dat geldt ook voor de enorme reuzenpompoen die tot de soort *Cucurbita maxima* behoort.

Een enigszins belangrijk komkommerfamilie-lid dat buiten de al genoemde genera valt is de *Luffa* (*Luffa acutangula*) uit Noord-Afrika.

*Schuursponzen van schoongemaakte en gebleekte vaten van de vrucht van *Luffa acutangula*. Inzet: kleine gedroogde vrucht van zustersoort *Luffa operculata*. Te zien zijn de schil en het vaatstelsel met daarin de zaden. Foto's: Drsareer1 en H. Zell*

Jong zijn de ongeveer komkommervormige vruchten van deze soort eetbaar, maar oudere vruchten hebben taaie verhoude vaten. Die taaie vaten resteren zelfs nadat het vruchtvlees al lang is vergaan; de 'skeleton' van de vrucht zijn daarom al sinds voor de Romeinse tijd in gebruik als schuurspons voor keuken en lichaam.

De van oorsprong Afrikaanse fleskalebass is ook nog de moeite van het noemen waard, deze wordt veel gebruikt om zaken te maken als gereedschap, lepels, schalen, muziekinstrumenten en ja, flessen. De uitgerijpte vruchten van de fleskalebass hebben een keiharde houtlaag die in allerlei vormen gesneden en gezaagd kan worden. Jong schijnen ze ook eetbaar te zijn maar daarna worden ze bitter.

Last but not least: tropische Nederlanders kennen de bittermeloen (Surinaams: Sopropo, Indonesisch: Peria of Paré). Deze vruchtgroente is zoals de naam al aangeeft erg bitter. Het is wat de Engelsen noemen een 'acquired taste' (je moet het leren eten). De vruchten van de Sopropo lijken op een lange, lichtgroene, wrattige komkommer, maar er zijn ook korte, bollere varianten, die eveneens wrattig zijn. Sopropo wordt gestoofd gegeten en in recepten is meestal een stap te vinden om de zaden te verwijderen en de vrucht deels te ontbitteren. Naar ik heb begrepen wordt deze groente mede gegeten omdat het erg gezond zou zijn. Oorspronkelijk komt de plant (*Momordica charantia*) uit de Zuid-Afrikaanse Kalahari, maar ze is in Zuidoost-Azië verder veredeld. Ik heb het wel eens gegeten maar dat leidde zeker niet tot enige vorm van enthousiasme. Opmerkelijk: bij rijpheid wordt de schil ei-geel en de zaadpulp knal-oranje.

Die bitterheid van de Sopropo vinden we ook terug bij sierkalebassen. Het is geen afwijking maar juist heel gewoon bij wilde leden van de komkommerfamilie! Kwekers hebben hard moeten werken om de bittere smaak uit komkommers en courgettes te telen. Sommige oude (en buitenlandse) rassen hebben nog een heel licht bitter tintje, vooral als ze aan de rijpe kant zijn. Allemaal niks waar grote mensen bang voor hoeven te zijn. De bitterheid wordt veroorzaakt door de giftige stof *cucurbitacine*, van oorsprong een verdediging tegen vraat door kleine en middelgrote dieren, zoals ook wijzelf ken-

De bittermeloen in al zijn facetten. Ze wordt in onrijpe toestand gestoofd na het verwijderen van het witte merg met de zaden. Foto's: H. Zell, Flying-Toaster, Sengai Podhuvan, Llez.

nelijk. Olifanten en neushoorns en, getuige fossiele poep, ook mammoeten zijn ongevoelig voor de bitterheid. Opmerkelijk: een enkele maal leidde cucurbitacine tot een sterfgeval, een paar jaar geleden in Duitsland. Hoe dat precies gebeurt is weet ik niet want de stof is echt zó bitter dat je al bijna moet kokhalzen als je er aan likt. Ik weet het helaas uit ervaring omdat een bittere courgette uit bonus-vaders moestuin ooit een hele pan soep verpestte. Mogelijke oorzaken voor een terugval naar bitterheid zijn stress door droogte-, vaat- of hitte, of onzuiver zaad met ingekruiste sierkalebasgenen. Ik proef sinds deze ervaring elke courgette voordat ie de pan in gaat!

Historie

Dit artikel zou niet compleet zijn zonder een blik te werpen op de geschiedenis van de komkommer. Noodzakelijk, want ik vermoed dat de meeste lezers hier niet verder komen dan 'kwamkwammer'.

Zoals alle plantenfamilies is ook de komkommerfamilie begonnen als één enkele plantensoort. De gangbare opvatting is dat deze vooroudersoort verspreid groeide over het voormalige supercontinent Gondwana. Aan het einde van het dinosauriërtijdperk viel Gondwana uiteen in de huidige zuidelijke continenten Afrika, Zuid-Amerika, Antarctica en Australië. Hierdoor konden leden van de familie vanaf dat tijdstip hun eigen evolutie-onaire gang gaan. Dat zou dan vanaf rond

de 70 miljoen jaar geleden geweest kunnen zijn, en hard bewijs in de vorm van fossiel materiaal is er vanaf ongeveer 60 miljoen jaar geleden.

De Zuid-Amerikaanse tak leidde uiteindelijk naar de Cucurbita (pompoen) voorouderssoorten in de Andes en vooral ook in Midden-Amerika. De Midden-Amerikaanse soorten lijken een relatie te hebben gehad met Pleistocene megafauna, die de bitterheid van de vruchten negeerden en de zaden weer met hun mest deponeerden. Toen de Pleistocene megafauna ten onder ging aan klimaatverandering en jacht, ging het even heel slecht met Cucurbita. Maar de mens nam de verspreiding daarna moeiteloos over. Er lijkt dus iets gelijkaardigs gebeurd te zijn als met de avocado, waarover ik al eerder schreef.

Waarschijnlijk ging het de mensen in eerste instantie om de oliehoudende zaden van Cucurbita, die niet bitter zijn. Die zaden kennen we nu ook nog onder de naam 'Pepita', bijvoorbeeld als strooisel in en op brood. Als u het niet kent: let op platte donkergroene zaden, groter dan zonnebloempitten. De taaie witte zaadhuid die er van nature omheen zit is er voor het strooien voor u afgehaald. De domesticatie van de verschillende soorten pompoenen nam een grote vlucht, en selectie door de Indiaanse bevolking op niet-bittere genetische lijnen zal daarbij neem ik aan een grote rol hebben gespeeld. Ook nu nog ligt het zwaartepunt van de populariteit en tradities van de (merg-)pompoen heel sterk op Noord- en Midden-Amerika. Die halloweenpompoen komt niet voor niks daar vandaan en ook talloze recepten zoals pompoentaart. In Nederland zijn courgette en pompoen pas veel later ter tafel gekomen, hoewel de soorten/rassen al sinds ca. 1600 in Europa te vinden waren. De specifieke cilindervormige, donkergroene courgettes zijn een Italiaans kweekproduct op basis van Amerikaanse mergpompoenen. Terwijl in Zuid-Amerika het geslacht Cucurbita ontstond, kwam in Afrika, en het daar inmiddels op aangesloten, zuiden van Azië het geslacht Cucumis tot bloei met zijn meloenen en komkommers. Op de meloenen zal ik niet zo diep ingaan, ze werden vele duizenden jaren geleden al gedomesticeerd. Vermoedelijk gebeurde dat in het noordoosten van Afrika. Van daaruit verspreidde de soort zich

naar het oude Egypte en Mesopotamië en uiteindelijk ook naar India en China. Wat ook kan is dat er in Azië een tweede domesticatie plaats heeft gevonden uit wilde meloensoorten.

Onze komkommer werd circa 3.500 jaar geleden gedomesticeerd in India, in de lage delen van de Himalaya op 700-2.000 meter hoogte. *Cucumis sativus* var. *hardwickii* is de voorouder, maar deze soort heeft ovale vruchtjes van ongeveer 3 centimeter doorsnede, dus er moest veel selectiewerk verricht worden. Via Mesopotamië kwam de komkommer vervolgens naar het Middellandse zeegebied, mogelijk ook het oude Egypte en Griekenland.

In Europa worden al heel lang komkommers en augurken geteeld, zeker al sinds de tijd van Karel de Grote. Of de Romeinen de komkommer al kenden is onduidelijk, veel onderzoekers denken van wel, en er was zelfs een keizer, Tiberius, die elke dag komkommer wilde eten. Maar er kan heel gemakkelijk sprake zijn van een naamsverwarring met cilindervormige onrijpe (onzoete) meloenrassen. Er zijn nu nog in Italië en Armenië meloenrassen die onrijp als komkommer worden gebruikt. Plinius de Oudere leefde 2.000 jaar geleden en geeft in ieder geval een recept voor de betreffende vruchtgroente met olie en azijn en honing. Klinkt bekend, maar het gaat hier om een warm gerecht, dus dat zou ik niet echt een komkommersalade noemen zoals wij die nu kennen.

Cucumis sativus var. *hardwickii* is de vermoedelijke voorouder van onze komkommers en augurken. Inzet linksboven: rijpere vrucht. Foto's: Dinesh Valke

Teelt, winkel en tafel

Sommige mensen beseffen het niet, maar komkommer, augurk en courgette worden al-

Halloween pompoen. Wist u dat er in Groesbeek behoorlijk veel pompoenen geteeld worden? Kijk maar eens op groentenhofpoe.nl. Of als u het met eigen ogen wilt aanschouwen: ze hebben ook een terras aan de Derde Baan waar u het allemaal kunt zien. Foto: Toyah

tijd onrijp gegeten. Als je de vruchten door laat groeien ontwikkelen ze namelijk een ongewenste weke structuur of een onverwachte smaak. Sommige rassen worden ook hol of ontwikkelen een enorme massa taaie pitten. Bij augurken geldt dat onrijpe gebruik al helemaal, want naar ik begrepen heb gaat bij de augurk de voorkeur uit naar smaakarme vruchten. De bedoeling is dat de azijn en de kruiden het resultaat bepalen. Ik heb zelf wel eens, als augurken verwerkte, komkommerplakken gegeten uit het zuur. Die smaakten duidelijk anders, namelijk naar komkommer. En ze zijn ook zacht in plaats van knapperig, dan merk je pas wat je mist.

Over anders smakende augurken gesproken: In Duitsland, Oost-Europa, Israël en de USA worden augurken ook wel gefermenteerd in plaats van ingelegd in azijn. Zodat ze uiteindelijk in melkzuur zijn geconserveerd, net als zuurkool. Ik heb voor u de rol van proefkonijn aangenomen en bij de Duitse super een pot gefermenteerde Poolse augurken bemachtigd. Ze zijn net zo zuur maar dan zonder de azijnsmaak. Wel zijn ze een stuk zouter, en dat zal te maken hebben met dat, net als bij zuurkool, de eerste voorlopige conservering met zout gedaan moet worden. Daarna moeten zout-tolerante bacteriën de definitieve conservering door melkzuur voor ons uitvoeren. Uiteindelijk heb ik toch maar de Poolse bommen bij de Nederlandse in

De Meloenkomkommer heeft een rare naam want het is een komkommerachtige meloen, niet een meloenachtige komkommer. Rassen met een donkergroene schil lijken zelfs nog meer op een komkommer, maar de beharing verradt de werkelijke identiteit.

Foto: CaroselloCucumber

de (azijn)pot gedaan. Dat lijkt een 1 + 1 = 3 situatie te zijn geworden, want de smaak die ze nu hebben is beter dan van beide individuele augurktypes, als je tenminste van zuur houdt.

Onze gewone komkommer is een typisch product van de glastuinbouw. Dat is logisch want komkommers komen zoals u al zag oorspronkelijk uit tropische streken en houden daarom van warmte. Binnen het Cucumis-geslacht is het wel een van de meest koudetolerante soorten, meer dan meloenen. De teelt onder verwarmd glas is trouwens niet vanzelfsprekend want in de Verenigde Staten, waar het natuurlijk 's zomers warmer is dan hier, zag ik volop komkommers in de winkel die uit de vollegrondsteelt afkomstig waren. Ze zijn van een wat korter ras en hebben een duidelijk stevigere en ook donkerdere schil. Ze zijn glad met wel wat pukkels

Zó ziet een rijpe komkommer er dus uit! Ik weet niet of dit nog smakelijk is, maar ik neem aan in ieder geval nog steeds eetbaar. Zelfs jonge scheuten en bloemen van de komkommer kan je eten.
Foto: H. Zell

maar hebben niet de vlakke lengteribbels die wij kennen. Nadeel van de rassen met stevige schil is dat ze soms geschild moeten worden, maar daar staat tegenover dat ze geen folie nodig hebben om meer dan een paar dagen stevig te blijven.

De wereldproductie aan komkommers en augurken bedroeg in 2020 ca. 100 miljoen ton. Het meeste produceert China, met name voor de binnenlandse markt. In Europa produceert niet Nederland maar Spanje het meest, en daarna Polen. Nederland is wel ná Spanje en Mexico de grootste exporteur op de wereldmarkt, met een export van circa 400.000 ton per jaar. Nederlandse telers verkopen voor ongeveer een half miljard dollar per jaar op de wereldmarkt. De productie per hectare in Nederland is meer dan 7 keer zo hoog als van de Spaanse telers, dus je kan in ieder geval stellen dat we hier zuinig zijn met de beschikbare ruimte.

*De larve van het galmugje *Aphidoletes aphidimyza* verlamt bladluizen met een giftige beet en zuigt ze dan leeg. Zijn moordzucht schijnt zijn eetlust te overstijgen, wat erg gunstig is bij biologische bestrijding.*
Foto: Rsbernard

Een andere goede zaak is dat er in de komkommerteelt veel gebruik wordt gemaakt van gezuiverd regenwater in plaats van drink- of grondwater. Daarnaast hebben zowel de Nederlandse bio- als reguliere tuinders de plaagbestrijding met o.a. sluipwespen en galmuggen behoorlijk onder de knie. Maar liefst 100% van de komkommertelers heeft in 2020 bij het CBS aangegeven dat plaaginsecten en spintmijten hiermee bestreden worden. Uiteraard kost de glastuinbouw wél veel energie vanwege de verwarming en verlichting. Met de huidige gasprijzen gaat het voor veel glastuinbouwers moeilijk worden vrees ik, wat ook zijn weerslag zal hebben op het

aanbod in de winkels. Ik zag ook telers die gebruik maken van restwarmte van naburige industrie. Dat was altijd al een verstandige strategie met het oog op het milieu en de kosten, maar nu helemaal.

Een andere milieukwestie is de folie die om komkommers wordt gedaan. Deze folie, die in mijn supermarkt wél om de bio-komkommers zit maar niet om de reguliere komkommers, is een tweesnijdend zwaard. Je gooit minder voedsel weg, maar hebt meer plastic afval. Het schijnt dat als je folieloze komkommers bewaart in een koele kelder, dat ze dan minder snel slap worden dan in de koelkast. Alleen is mijn, niet eens zo koele, kelder vier verdiepingen lager...

Maar hoe zit het dan met de teelt van augurken? Die komen niet uit de kas, en beroepsmatige augurkenteelt komt niet of nauwelijks meer voor in Nederland. Er zijn onvoldoende plukkers beschikbaar en arbeid is hier te duur. Al onze augurkjes komen daarom uit Duitsland en Oost-Europa, daar zijn de lonen lager. Ter illustratie: Nederland heeft ca. 7 hectare augurken, Duitsland 2.500. Ik zag trouwens wel dat een biologische teler recent een oogstmachine heeft ontworpen en gebouwd, als oplossing voor het plukprobleem. Dus wie weet kunnen we nog augurken uit eigen land op onze tafels verwachten.

Platte bakken bij Vleuten in de jaren 40. Soms liep er door alle bakken een leiding, zodat in koude nachten warm water rondgepompt kon worden. Foto: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, J. P. de Koning.

Augurken op een Oekraïense postzegel. Het lijkt of er rechtsonder Oripok staat, maar de tweede letter is geen r maar een cyrillische gh en de p is juist wel een r. De uitspraak is dan ook een zeer herkenbaar 'oghierok'.

Vroeger kwamen komkommers hier ook niet uit de kas. Ze werden in zogenaamde organische broeibakken geteeld. Zo'n bak bestond uit een raam op een bak met houten of betonnen randen. Een dergelijke platte bak, ook wel een éénruiter genoemd, werd vooraf voorzien van een grote hoeveelheid paardenmest en stro met daarover een laag grond. Door bacteriële afbraak van de mest werd veel warmte gegenereerd ('broei') waardoor het in de bak wel 30 graden kan worden zonder gas of stroom te gebruiken. Tussen 1940 en 1960 was er zo'n 1.000 hectare aan broeibakken in Nederland, maar met de opkomst van de verwarmde kas stapte iedereen over en gingen komkommers van de horizontale teelt naar de verticale.

Er waren na de jaren 60 nog meer ontwikkelingen, zo worden veel komkommerplanten tegenwoordig geënt op een Cucurbita (pompoen) onderstam. Dit wordt met name gedaan om de koude- en ziekte-tolerantie te verhogen, maar het kan ook de opbrengst verhogen. Als je in het tuincentrum een komkommerplantje ziet waarvan je denkt 'Wat!? 5 euro per stuk?' dan gaat het waarschijnlijk om zo'n geënte plant.

Een andere ontwikkeling heeft te maken met de zaadzetting. Voorheen moesten komkommerbloemen altijd bevrucht worden om vruchten te kunnen vormen. Dat zie je nog steeds wel in het buitenland: vollegrondskomkommers op een akker met bijenkasten er tussen. Maar in de kas doen ze dat niet meer sinds er ook rassen zijn die zonder

'Smashed cucumber salad', een koud of warm te eten Chinees komkommergerecht. Sla een komkommer plat met de platte kant van een keukenbijl en snijd in hapklare brokken. Maak aan met zout, suiker, azijn, sojasaus, sesamolie en knoflook. Bestrooi met chilivlokken of sesamzaadjes.

Foto: Benoît Prieur

bevruchting vrucht zetten. Bijkomend voordeel is dat er zonder bevruchting ook nooit zaden gevormd worden in de komkommer, iets waar de consumenten erg blij mee zijn. Zonder bevruchting heb je geen bijen meer nodig, maar ook geen mannelijke bloemen! Vandaar dat er nu ook rassen zijn met bijna alleen vrouwelijke bloemen, en die daardoor veel meer komkommers dragen per plant. Iets waar de telers erg blij mee zijn. Het is helemaal niet zo dat bevruchtingsloze vruchtvormers geen zaden meer kunnen vormen, dat kan wel degelijk. Omdat zaadvorming ongewenst is, was er vóór de tijd van de rassen met enkel vrouwelijke bloemen soms zelfs een verbod om bijenkasten te plaatsen of te houden op plekken met veel beroepsmatige komkommerteelt.

Het is overduidelijk dat in vroegere tijd de komkommer een seizoensproduct was en dus niet het hele jaar door verkrijgbaar. Aan het gezegde 'komkommertijd' (voor het eerst opgetekend in 1787) lijkt je ook te kunnen zien dat komkommers vroeger een seizoensproduct waren. De uitdrukking verwijst naar de periode van het jaar waarin vroeger weinig nieuws beschikbaar was omdat regering, Tweede kamer en voetballers dan, net als vele anderen, met vakantie waren. Deze slome tijd van slappe krantenartikelen en tv-herhalingen valt weliswaar ongeveer samen met de komkommeroogst van vroeger, maar het is niet duidelijk of de uitdrukking helemaal te herleiden is naar deze agrarische activiteit in Nederland. Een vertaling van het Duitse 'Sauregurkenzeit' ligt eerder voor de hand. En dat is van oorsprong waarschijnlijk een verbasterde Jiddische uitdrukking voor een zorgelijke periode die niets met komkommers en augurken te maken heeft. 'Saure' wordt gezien als een verbastering van 'sores'. In Duitsland is de term voor wat betreft de

media inmiddels vervangen door 'Sommerloch' (zomergat).

Terug naar de komkommer! Wij zijn gewend geraakt aan lange, zo recht mogelijke, gladde, donkergroene komkommers. Die nadruk op rechtheid is niet de schuld van de consument, het is vooral voor de handel. Er kunnen immers veel meer rechte dan kromme komkommers in een doos. Meer komkommers in een doos betekent ook meer komkommers in een vrachtwagen, en die kost dure arbeid en diesel. Toegegeven: daardoor wordt voor de consument de prijs ook lager, maar ik ga er altijd van uit dat voor de supermarkt de eigen portemonnee belangrijker is dan die van de klant. Om ook de klant die voedselverspilling afkeurt te paaien zie je regelmatig zakken met 'kromkommers' en 'buitenbeentjes'. Die zijn echter regelmatig bijna hetzelfde geprijsd als de rechte klasse 1 komkommers (wat an sich niet erg is!). Maar ze zijn wel voor een klasse 2 prijs ingekocht bij de telers (daar wringt de schoen). Het is lastig om er achter te komen wie je nou helpt door aanschaf van buitenbeentjes. Is het de teler, de aandeelhouder van het supermarktbedrijf, het milieu en de samenleving, of bent u het zelf (als de prijs laag is). Het is trouwens niet zo dat de klasse 2 komkommers anders altijd weggegooid zouden zijn. Die zijn immers nog prima en voordelig voor de verwerking tot stukjes bijv. voor maaltijdsalades. Streven naar minder voedselverspilling willen we als het goed is allemaal, maar het moet wel transparant worden wie er nu de lusten en de lasten heeft.

Tot slot: Wat veel mensen niet weten is dat je komkommers ook warm kan gebruiken. In Chinese recepten met name zie je regelmatig komkommers gebruikt worden als ingrediënt in lichte bouillon en in roerbakgerechten. U heeft dat trouwens vast wel eens gezien in de tjaptjoi van 'de Chinees'. Je kan heel gemakkelijk een bijgerechtje maken met enkel komkommer in saus, niet te lang verwarmen natuurlijk, het gaat nog steeds om de knapperigheid. Andersom kan ook: jonge courgette kun je prima als komkommer gebruiken in salade of op de boterham. Smaakt iets flauwer, maar heeft best een behoorlijke kraak en is lekker fris.

Niek Willems

Aardsterren

Op 24 september gingen de Aardsterren voor het eerst na de zomervakantie weer op pad. Pauline, Levi en Dominique konden er niet bij zijn. Bente, Sven, Ryan, Maud, Charlie, Suzy en Melle waren er

gelukkig wel. Er waren ook vier nieuwe Aardsterren: Krijn, Mohamad en de gebroeders Lucas en Milan. We gingen naar het Schildbroek. P  p   was er ook. De vader van Bente (Sander) had deeg meegenomen en de moeder van Lucas en Milan (Bianca) bleek heel goed in het vinden van droog hout in een nat bos. We waren namelijk van plan om een vuurtje te stoken en dan zelf brood te bakken. Maar het had de hele nacht geregend. Toch lukte het vrij snel om een goed vuur te maken. De leiding deelde scherpe messen uit

om stokken te punten. Er waren ook zagen om takken door te zagen. Gelukkig werd er niet heel vaak in de vingers gesneden en hadden we genoeg pleisters bij ons. Suzy was haar pleister door de regen al weer snel kwijt, maar dat gaf niet want het bloedde niet meer. Mohamad deed zijn broodje iets te dicht bij het vuur. Toen werd het helemaal zwart. Gelukkig kreeg hij een nieuw stukje deeg van Sander. Na een uur was verder alle deeg in de buiken van de Aardsterren verdwenen. Toch wilde bijna iedereen ook nog ontbijtkoek. Je kreeg een extra plak als je als eerste iets speciaals gevonden had, zoals een paddestoel,

een eikeltje, een kikker of een geel bloemetje. Bente was daar heel goed in. Melle heeft ons geleerd hoe je op een eikeldopje kunt fluiten. Daardoor was er wel veel gefluit in het bos. Krijn had een glazen pot bij zich. Dat was handig want daar konden alle

springstaarten, elzenhaantjes, motten, sprinkhanen, langpootmuggen, naaktslakken en torren in. Toen al het brood gebakken was hebben we de vuurkuil weer dichtgemaakt. Gelukkig regende het de hele tijd zachtjes dus er was geen kans op bosbrand. Op de terugweg kwamen we nog bij een grote stapel hooibalen. Die had Henny Brinkhof gemaakt, met een zeil erover. Dat was een hele goede klimberg en onder het zeil kon je droog zitten. Op het laatst moesten we wel het zeil weer netjes over de balen heen trekken. Toen was het weer afgelopen en gingen we naar huis. Sommigen waren wel moe.

